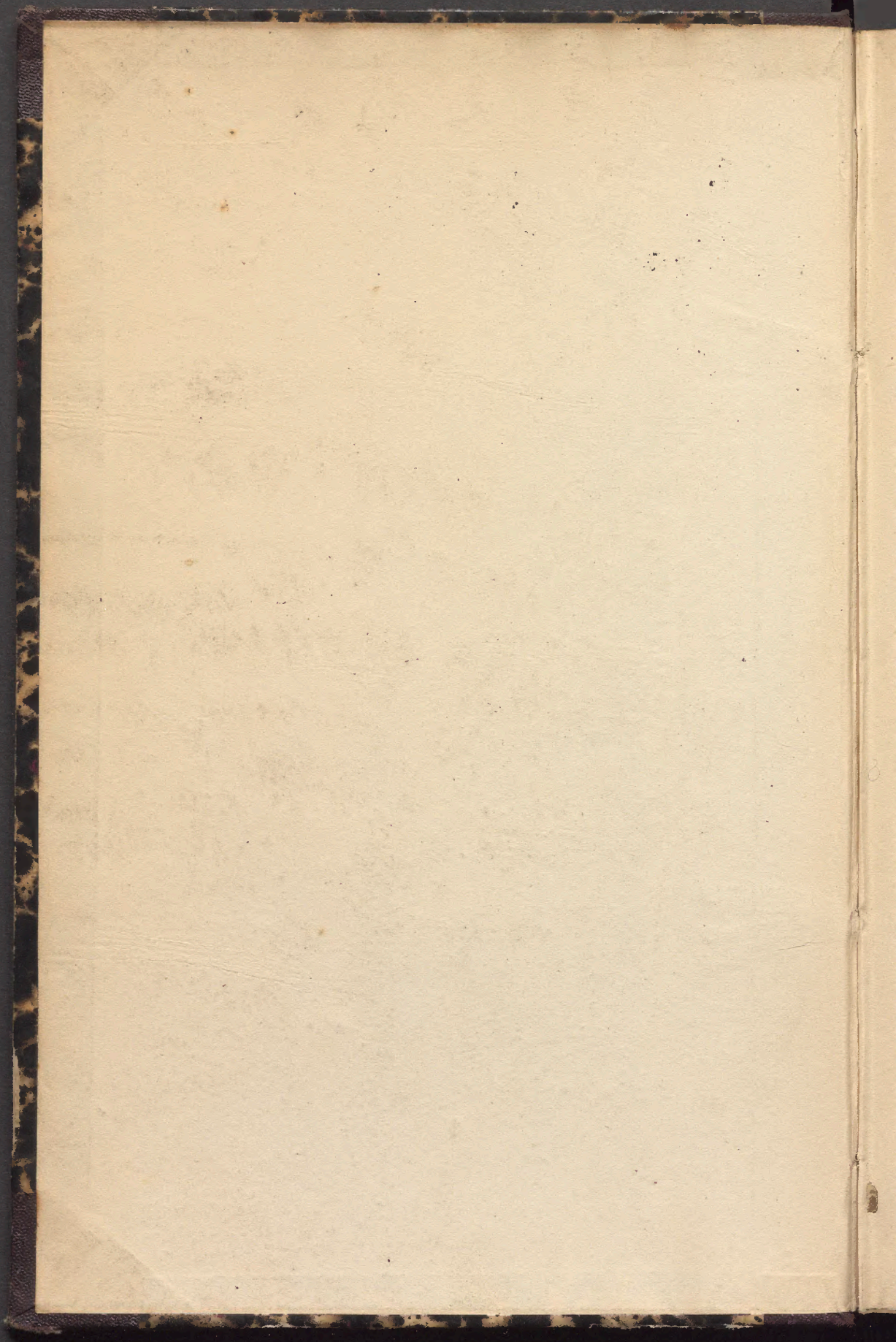
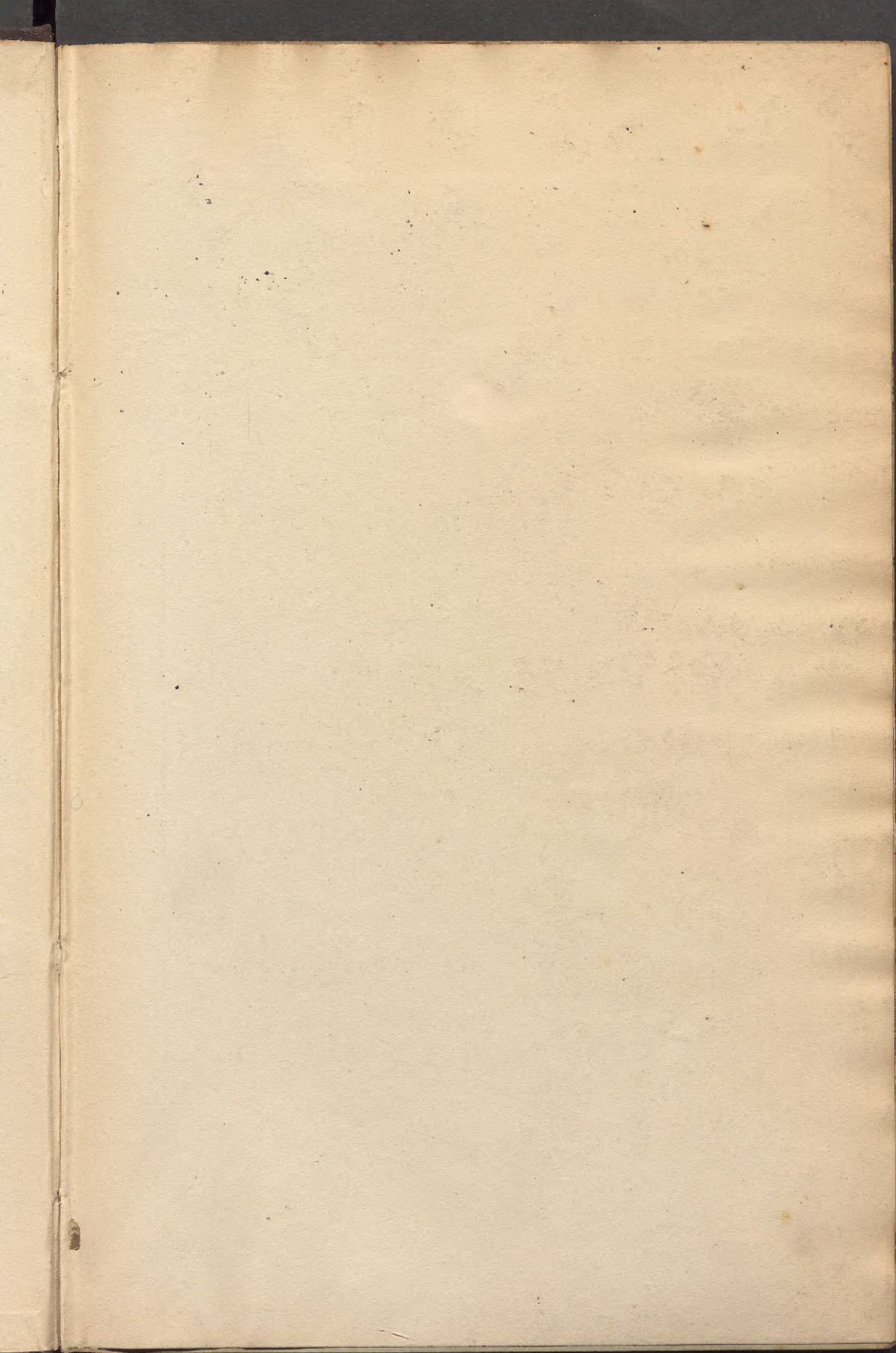
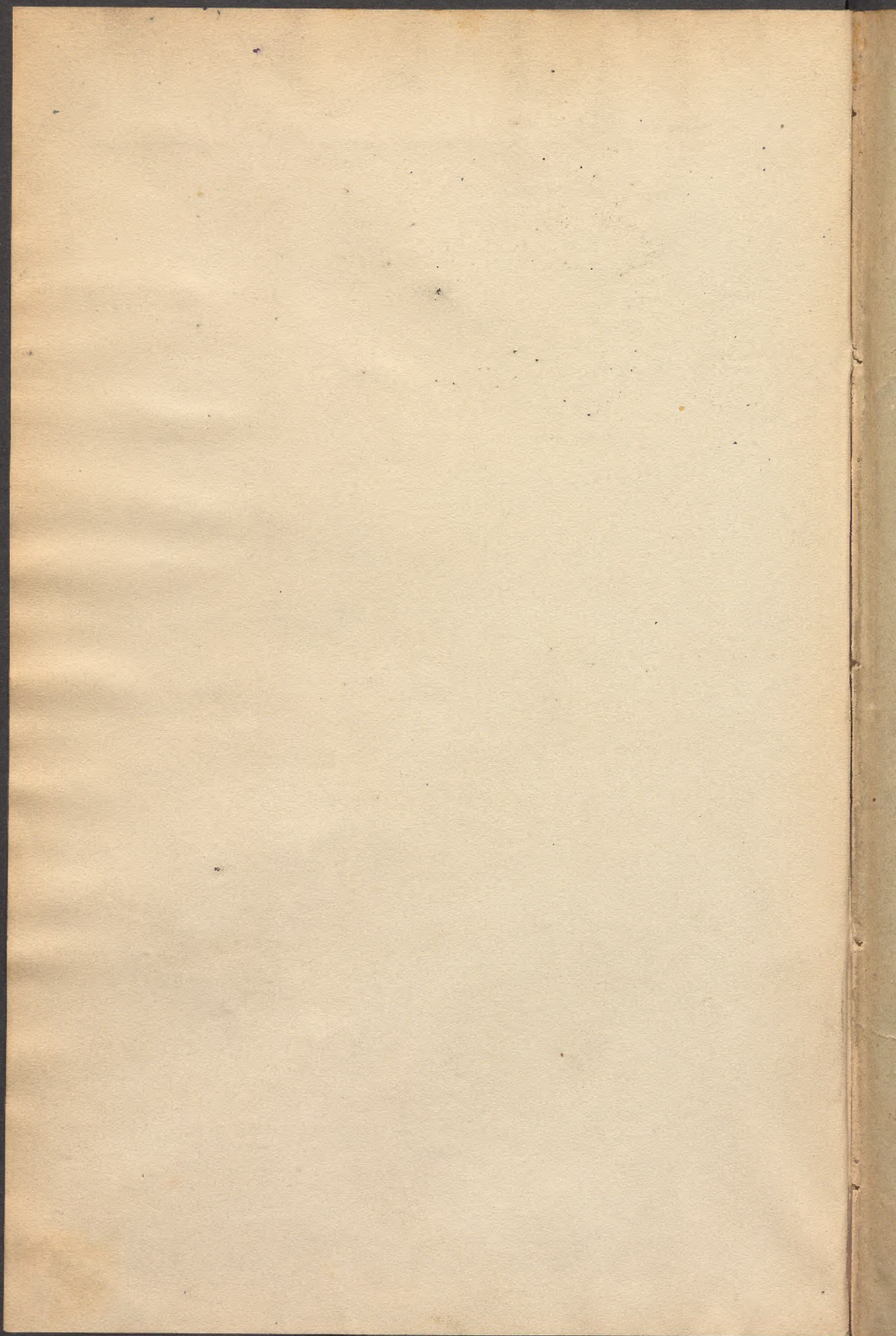

775

L. I. 5

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՐԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1885

ԻՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խօսք	ԽՐԱԳՐԱԿԱՆ
Ուղեւորութիւն ի Հայս, Նոյայ սաղան	Մ. Յ. ՄԻՐԱԽՈՐԵԱՆ
Օրէնդութիւն ի Տանկասան	ՊՕՂՈՍ Գ. ՔԷՐԷՍԷՃԵԱՆ
Պատմ. Ռուսաց վարձարան (Շէրեր) Թարգ	ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆՅ
Յայտարարութիւն Ներսէս վարձ. Ռուսոն	ԽՐԱԳՐԱԿԱՆԱԻ
Արհեստագիտական, Հացագործութիւն	Ն. ՏԱՂԱՎԱՐԵԱՆ
Գրական կորուստ	Կ. Յ. ՊԱՍՄԱՅԵԱՆ
Բանաստեղծութիւն	ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՐԱՍԵԱՆ
Գրական սեռերու վերայ	Ռ. Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Ի՞նչ է կիսն	ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Կիլիկիական նամակներ	ՈՒՂԵԴՈՐ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
Գերմանական կեանք	ՎԱՀԷ Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

Երկրագունի գրասենեակն փոխադրուած է, Յիմնաներկար
Եօզուու, Թարգ չարքար (Նոր Պոնտապէ) թիւ 52:

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

ԻՐԱԲՆՈՒԹԻՒՆ կամ Տղոց աչքն ու ականջը կրթելու եղանակ, Ազատ Թարգմանութիւն Մ. Մամուրեան: Գին 6 դհ:

ՀԱՄՈՎ. — ՀՈՏՈՎ. — Երկասիրեց Գ. Վ. Սրուանձա՛ փնց : Մամլոյ տակ կը գտնուի Թորոս Աղաւթին Բ. Հատորն :

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՐԵԱԿ ԳԱԽԱՌՍ Մասն Ա. — Տեղագրեց Մանուէլ Միրախորեան :

ՈՒԼՆԻՍ. ԿԱՄ ԶԼՅԹՈՒՆ. — Նկարագիր տեղական, կենսական, բանասիրական. — Գրեց Յ. Յ. Ալլահվերտեան :

ԳՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ. — Նոր դրոշքիւն. Մասն Ա. ՈՃ. Հանդերձ բառագիտական և մտամարզական վարժութեամբք. Երկու հատոր, հանդերձ բանալիով. Յօրինեաց Մինրան Պ. Ասքանազեան, ուսուցիչ Հայկական լեզուի և զրագիտութեան. Տպագրութիւն Պաղտատեան (Արամեան). Գին երեք հատորին՝ 35 դահեկան:

ՔԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵԼԼԵՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԼԵԶՈՒԻ. — Բաժանեալ ի յիսուն և հինգ դաս, յօրինեալ ըստ նորագոյն դրութեան ի պէտս Հայկազն ուսանողաց ի Տիմիզրիոս Զօրագեանէ. Տպագրութիւն Պաղտատեան. գին դհ. 10:

ԽՐԱՏՏՈՒ ԿԱՄ ՀՐԱՀԱՆԳԻԶ ԲԱՐՈՅԱՎԷՊԻ ՄԱՆԿԱՆՅ ՀԱՄԱՐ, — Թարգմանաբար հաւաքեց Աւետիս Թ. Կէզիւրեան. Գին 100 փարայ.

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ. — Բ. տպագրութիւն, հոխացեալ կարեւոր յաւելումովք ի պէտս ազգային վարժարանաց, ի Ն. Տիգէնճեանէ :

ԿՈՒՆԵԷԹ—ԻԼ—ԼՈՒՂԱԹ. — Բառագիրք Ֆռանտուռըք. Հեղինակը Մէհմէտ Շիւքրի եւ Միքայէլ Աշճեան, Պաշտօնատարք Հանրային Կրթութեան Նախարարութեան՝ Տէր եւ հրատարակիչ Գարեգին Պաղտատեան :

Հրատարակուեցաւ Բ. Հատորին 21րդ տետրն. — Բաժանորդագրութեան տեղն է Արամեան տպարան. Բաժանորդագիրն է Վ. Օսմանեան օսկի: Ա. Հատորը հաշմուած կը վաճառուի բոլոր Օսմանցի գրավաճառաց քով:

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԷՍ

ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ

ԱՄՍԵԱՅ

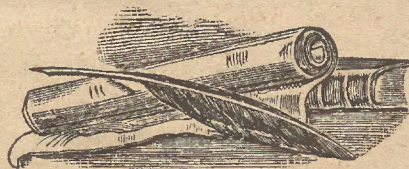
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՐԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՍԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1885

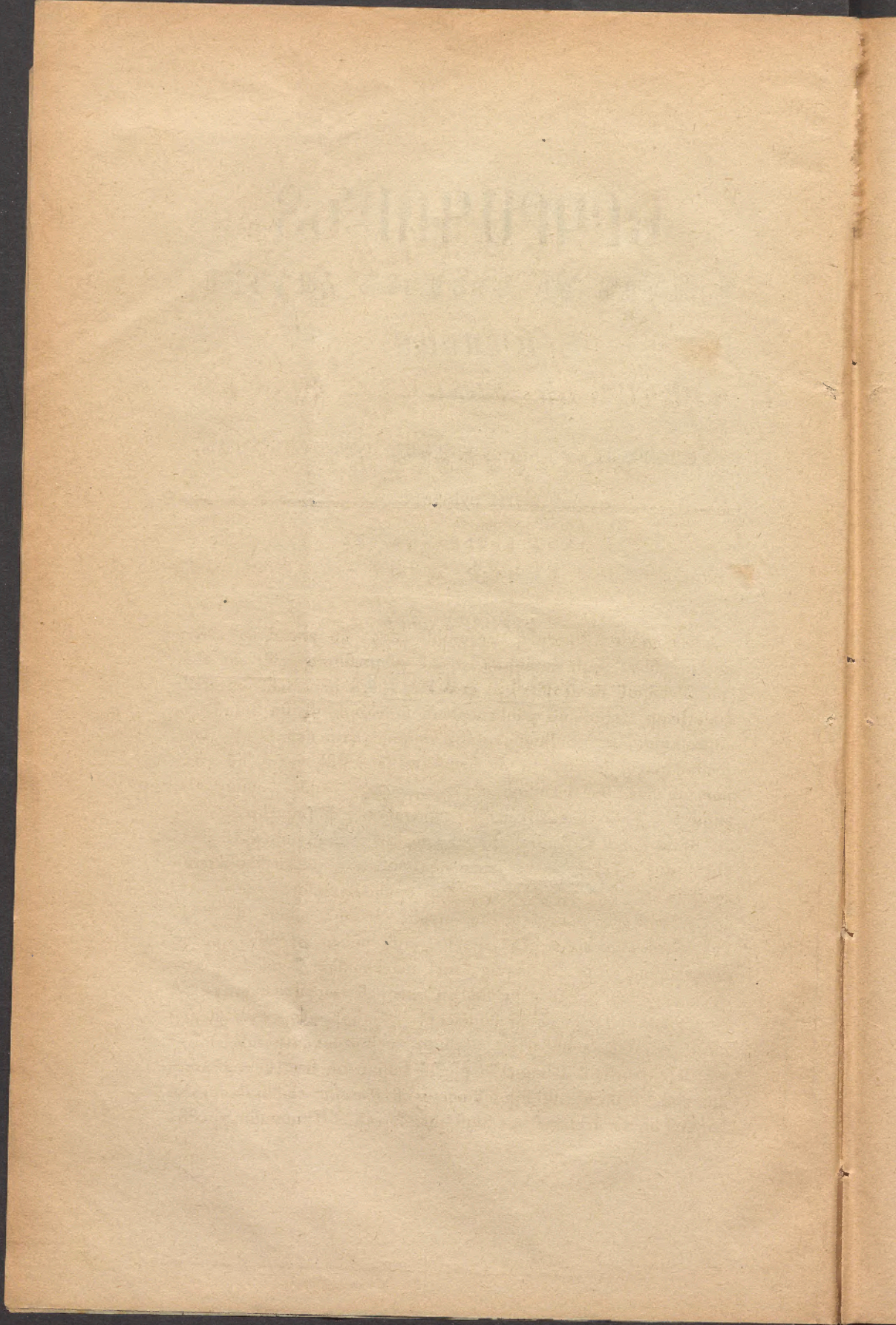

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ Գ. ՊԱՂՏՅԱՏԼԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

ԵՐԿՐԱՔՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Երկրագունձ իր երրորդ շրջանին մէջ կը բեաւոյնէր նոր տարւոյն հետ։ Սոյն հանդիսին գտած ընդունելութիւնն եւ Հայ պարբերական մամուլն մէջ գրուած դիմում իրաւունք կու տան Հասցիւղի Ասիական ընկերութեան կարծելու թէ կը հասնի իր նպատակին, որ էր միանգամայն ժողովրդեան մասշէլի եւ յաշտ գիտնոց յարգելի հանդէս մը հրատարակել։ Ընկերութիւնն, նոր տարւոյն հետ նոր եռանդեամբ վառուած, պիտի ջանայ՝ մէկ կողմէն՝ Երկրագունձն աւելի տարածելու ժողովրդեան մէջ, եւ՝ միւս կողմէն՝ Հանդիսիս մէջ աւելի պէտպիսութիւն ներմուծելու։ Կէտք է յաւէտ յառաջ ընթանալ, յաւէտ համապատասխանել նոր պիտոյից ու նոր պահանջմանց։

Նուիրական պատճառ կը համարինք հրապարակաւ մեր ամենաջերմ շնորհակալիքն յայն պատուարժան գիտնոց ու գրագիտաց ու քերթողաց, որք բարեհաճեցան անցեալ տարի սիրայօժար նուիրել իրենց լուսարդիւն աշխատակցութիւնն Ասիական ընկերութեան հանրօգուտ Հանդիսին։ Իսկ ցաւ ի սիրտ կ'արձանագրենք թէ՝ Հանդիսիս աշխատակցութեան համար առ Միսիթարեան Միաբանութիւնն ուղղուած հրաւերք անլսելի մնացին, որպէս անլսելի մնացած են Մասիս շաբաթաթերթին կողմէն եղած հրաւերք առ նոյն բազմարդիւն Միաբանութիւնն։

Նորերն՝ հիներուն փառաբանութեան կաօս են. եկեղեցական եւ աշխարհական՝ ամեն բարի գործոց մէջ միմեանց աջակցութիւն պարսկան են. վաղ կամ անագան՝ մահ կայ կղզիացման մէջ. եւ Մխիթարեան կրկին միաբանութեան աստեղանկան խաւարումն՝ այլ իւրիք չը կրնար մեկնուիլ բայց եթէ սոյն Միաբանութեան անուն առանձնաւորութեամբ (բառ համանիշ ինքնաւորութեան) : Ի՞նչ օրեր անցուցինք. Հայութեան սեւ օրերուն մէջ ալ, Հայութեան զուարթ օրերուն մէջ ալ, վանականք նոյն զգացումն ունին — անարբերութիւն. Շատ կը կարդան, ազգային հին մատենագրութիւն եւ գրեթէ միմիայն ազգային հին մատենագրութիւն կը կարդան. սակայն երբ մենք, եղիշէէն էջ մը կարդալէ յետոյ, Հայ մը կը փրկեսենք մեր շուրջ՝ արաստուագին համբուրելու համար զայն, նո՛րա՛ վանականք՝ գրիչ կը փնտռեն Հայու տեղ, եւ մեկուն կը հեղձն արաստուի տեղ : Նքէ գիտնայինք քէ գրագիտին ինչ գորութիւն կու տան այդ շփումն ընկերութեան հետ, այդ ողջագուրանքն արեւակից եղբարց հետ, այդ արաստուքն՝ եղիշէի գրիին վրայ հեղուած՝ հոգեկցորդ էակի մը հետ. եթէ գիտնայինք զայս, վանականք պիտի մօտենային մեզ, պիտի աշխատակցէին մեզ, իրենց նիւթական եւ իմացական անսպառ զանգուց բաժանակից պիտի ընէին ըզ մեզ : — Օր մը՝ Ադրիականին ալեաց վրայէն վսեմ վանք մը քռաւ. նետահար քոչնոյ մը վերջին վանքն էր. Հիւսիսային ծովուց ժայռերուն վրայէն հասնող այն հրաւափառ քոչունն՝ երեկոյ մը՝ Ս. Ղազարու վանքին վրայ քառած էր. յետոյ վանքին մէջ մտնալ, իր քեւերովն հով հանած, ու խորհեցիկին էջերն արագ արագ դարձուցած էր. եւ մեծախորհուրդ ճիշ մ'արձակած էր. եւ ամէն մէկնոր աշխարհին, ո՛ր սուրբ Հարօ Ղազարու, բառ մը, վանք մը հնչեցուցած էր. նոյն բառն, նոյն վանքն, որ ապա ձեզ Արեւելէն՝ Ադրիականին ալեաց վրայէն՝ կը հասնէր. Տասնեւիններորդ դարու մեծ բառն էր, մեծ ձայնն էր. Չիմացաք դուք, եւ դեռ չէի իմանար. արդեօք երբեք չը պիտի իմանամ. Յայնժամ պիտի մահանամ. — եւ դուք անմահութեան էիք կոչուած, ո՛վ իմ վանականք :

Վ Ե Ր Ի Ն Խ Օ Շ Ա Պ

Փ Ա. Կ Ա. Կ Ա. Տ Ո Ւ Կ Գ Ի Ի Ղ

[Նկարագրական Ուղեւորութիւն հայրենապատում պատուական գրքին համակերի հեղինակ Մեծապատիւ Տ. Մանուէլ Միրախորեան, զոր Հանդիսիս աշխատակիցներու դասուն մէջ ընդունելու պատիւն ունեցանք, բարեհաճած է մեզ հաղորդել Նկարագրական Ուղեւորութեան Բ. Մասին՝ որ ընդ մասով՝ հետագայ զուխն :]

Աստ կը բնակին 15 տուն բնակիչք, յորոց 2 տուն բնիկ Հայ են եւ մնացեալն եկաւոր ֆուրդ :

Հայք ունին մի գեղեցիկ եկեղեցի 210 տարուան, որոյ ճակտի յիշատակագրեանքն բոլորովին ոչնչացած են, չէնք վանքի ձեւով է կառուցեալ հաստատուն եւ լերձ (խիստ ամուր) քարերէ, թէեւ անշուք եւ անզարդ. եկեղեցւոյն քահանայ եւ մանկան մը խրատատու ունին ոչ : Ամենամեծ ցաւ զգացի երբ չգտնուեցաւ իւրեանց մէջ մի Հայ, որ նոյն եկեղեցւոյ անունն գիտնալով ինձ հաղորդէր, եւ երբ կը հարցունէի թէ ինչ է ձեր եկեղեցւոյ անունն « Աստուծոյ տուն է, Ժամ է, պատարադ է » կը պատասխանէին ամենայն անտարբերութեամբ : Ահա այսպէս ուղեւորիս անձանօթ մնաց յիշեալ եկեղեցւոյն անունն, որ անցելոյն մէջ հեռաւորաց իսկ պէտք է ծանօթ եղած լինի, թող թէ մերձաւորաց, նայելով իւր հաստատուն դրից եւ կազմութեան, որ շատաւոր օրեր տեսած ասորիներ կը յիշեցնէ գինքն ուշի ուշով գիտողաց :

Երբ տեղւոյս ազգային հնութիւնք տեսնելոյ համար կը չըջէի, գիտես թէ գլխ մեծ պապերու կորսնցուցած գոհարներն գտնելոյ, ինձ հետ ընկերացած էին տեղւոյ երկատուն Հայերէն 3 անձինք :

Հարցումն զհարցումն բերաւ եւ հարցուցի երբ որ խօսքն եկաւ թէ ինչ կը ցանէք ձեր յայտ գեղեցիկ արաօրայս, մին ի նոցանէ շտապելով պատասխանեց « Մեր Աստուծոյն փառք, զըմէն (ամէն) բաներ կը ցանեմք, մեր ցորենի հաց երկնային

լուս (լոյս) է եւ ձան (ձեան) պէս սիւտակ (ձերմակ), մենք
ցորեն կը քաղեմք նոր ծնած լուսնի նման երկաթով » : Ինձ
թուեցաւ որ սոյն ողորմելի, այլ ազնիւ անձն կարծելով թէ
հետու աշխարհէ մ'եկած եմ եւ չունիմ գաղափար այդ դոր-
ծիքին (մանգաղ կամ գերանդի) վերայ, որոյ ձեւն ինքնա-
բերաբար նոր ծնած լուսնոյ կը նմանցնէր բնութեան այս
ձշմարիտ դաւակն, որ յիրաւի չէր սխալած իւր տուած գե-
ղեցիկ եւ բնական օրինակին մէջ : Սոյն անձն լուեց եւ երկ-
րորդն խօսքն նորա բերնէն առած՝ յարեց « Իմ աշիչ (աչաց)
լոս, ես քո սան մշակ (ծառայ), արի, ես քէյ (քեզ) ուրիշ
բան էլ նշանց (մատնացոյց) տամ, խեմ (նայիմ թէ) քու
սիրտ չի՞ ցաւիր, որ էտա կանտար (այդչափ) շատ կը սի-
րես Հայու վրէն (վերայ) գրուցել » : այս խօսքն աւարտեց
թէ չէ ինձ առաջնորդեց եկեղեցւոյ դուռը, որոյ ճակտի վե-
րայ ղետեղուած էր քառակուսի ձերմակ քար մը, զոր մատ-
նացոյց բրաւ ցոյց տալով քարի վրայի հին Պատմական գըն-
տակներու հարուածոց նշաններն : յիրաւի դիտեցի այդ ձեր-
մակ քարն եւ խնդիրն իւր տիրոջ յանձնած՝ ես անցայ գիւ-
ղիս մի այլ կողմն :

Փակակատուկի մէջ կը տեսնուի կիտակործան ուրիշ եկե-
ղեցի մը, որ ցարդ հողի տակ ծածկեալ էր եւ այժմ յայտ-
նուած տեղւոյն բլուրէն հող քակելոյ առթիւն :

* * *

Գիւղիս հողային սահմաններն շատ ընդարձակ են, խոտա-
ւէտ, ջրաւէտ եւ մանաւանդ օդաւէտ : Ամենայարմար տեղի
մի է ձի եւ ոչխար պահելոյ համար :

Տեղւոյս անուամբ շէն եւ իրօք անչէն եկեղեցիքն ու ըն-
դարձակ գերեզմանաքարինքն թէպէտեւ արդէն ցոյց կը տա-
յին Տեղագիր-Ուղեւորիս իւրեանց հին ժամանակի մէջ ու-
նեցած բողմահայութիւնը եւ անոնց ճիս վիճակն, այսու ա-
մենայնիւ կրկին հետաքրքրութեամբ գտի նաեւ հետեւեալ
անթուական արձանագրութիւնն, զոր եկեղեցւոյ շինութեան
տոտն խառն ի խառն գրած են մի քարի վերայ՝ ցուցնելոյ
իւր նախնի ժառանգոր գիրքը : ահա ինչ որ կրցայ լսողում
որոճմամբ ընթեռնուել « Վարդապետի կիրակի Խ. Ջրկալներ

(արա ջրող) բախեր ուսի վրայ դրած են, կուգան եկեղեցւոյ դուռ եւ կը մտնան ժամ 'ի պատարագ » :

Գիւղիս նախնի ժամանակաց մէջ ունեցած բազմահայութիւնը զարմանալի նաեւ սոյն աւանդութեամբ, զոր մի տարեւոր ծերուկէ լսեցի եւ աստ կը նշանակեմ բառ առ բառ . « Գիւղիս շատ Հայ մըջակի ժամանակ ճող խէ մ » (մեծ մարդ , հայատէջ մարդ) երբ խաչօխնայ կանի իւր մեռած պտղու խուգոյն (հողւոյն) , որ դժոխքէն ազատի , այնչափ իշխիր (բազմութիւն) Հայեր եկած են ճաշ ուտելու , որ էսա (այդ) ճաշի համար 4 չափ աղ խարջեր են , էլ մէկէլ (ալ միւս) ուտելիքներ դուն սայմիշ արա' » :

* * *

ՆՈՅՍՅ ՏԱՊԱՆ Ի ՓԱԿԱԿԱՏՈՒԿ

Նախորդ մասովն յիշած Փակակատուկ դիւզի հիւրն եմք տակաւին : Տեղէս դեռ չմեկնած՝ պատմեմ՝ սոյն վերտառութեան ենթակայն :

Երբ աստ ժամանեցանք գիւղիս մէջ փոքրիկ հանգիստ մ'առնելոյ , իջանք ուէս (գիւղապետ) Օհան (Յովհաննէս) անուամբ լայնակուրծք , որով լայնասիրտ եւ միջահասակ , թուի աչքերով ու մեծ դէմքով մարդոյն նահապետական տունը , զոր ես ՆՈՅՍՅ ՏԱՊԱՆ կանուանեմ , որ աւելի ճիշտ կը լինի իւր նշանակութիւն . վասն զի աչօքս տեսի եւ ձեռօքս շօշափեցի թէ արծանի է այդ անուան զմեզ հիւրասիրող Օհան աղայի տունն , որոյ կենաց եւ դրութեան վերայ կատարեալ գաղափար մը կրնայ ունենալ ուշիմ ընթերցողն , որ պարտի գրածէս աւելին հասկնալ , ըստ որում ջանացի որչափ կարելի է համառօտեւ լսելիքս եւ գրոյմեւ միտքս :

Մանեմք ուրեմն մի ընդարձակ տուն , որ վեց սեան վերայ չինուած է , որոյ ներքին չրջապատն կային 7-8 ընդարձակ սենեակներ : որոց դռներն ներսէն էին բացուած այդ մեծ տան մէջ :

Ամեն . նրիմեան Հայրիկն , որ տեղւոյս Հայոց տապանին յատուկ այցելութեան եկած էր , առաջնորդութեամբ այդ փառաւոր լէնքի տակը , որոյ կրկին դարաւոր միջնատեան առջին

վուած (պարզած) էին մի պարզ թաղիք, որ գտնուածներէն ամենալաւն էր, ոյր վերայ նստաւ ԵՐԿՐԻ ՍԻՐԵԼԻՆ Ի հանգիստ եւ կռնակն հոգնութենէն սուաւ մեծ սեանն եւ ինքն կերեւէր մտահոգ, ընկղմեալ ո՛ր գիտէ ինչ տեսակ խորհուրդներու ովկիանին մէջ: Այս պահուս ինձ կը մնայր տւելի դիտել եւ ուսումնասիրել երեւոյթներն եւ իրերը:

Այդ քառակուսի ու ընդարձակ հացկերութիւ եւ կերութեամբ տան մի անկիւնը 6—7 մանկիկներու գեղջկական որորոցներ կային, յորս անուշ անուշ քուն կը քաշէին նոյն գերդաստանի ընտանեաց նորածիններն, մանչ եւ աղջիկ՝ կորիկ մանկիկներն, յորոց անհանգիստներն վոքը ինչ խելահաս այլ աղջիկներէ կորորուէին շարունակ: Տան մի այլ անկիւնը հաւկթատու հաւերն իւրեանց ճուտերով (ձագ) ման գալով կը կտկտային (ձայն կը հանէին) աստ եւ անդ ցրուեալ հատիկներ ժողովելոյ, մի քանիին եւս տան միւս կողմը կողովներու ներքեւ բանտարկուած՝ յարդի վերայ թուխս էին նստած լռիկ ու մնջիկ. քիչ օրէն նազելաթեւ ՄԱՅՐ լինելոյ եւ թերեւս այնչափ թիւ ձագերու որչափ որ իւր թեւերն կարող էին հաւկիթներ ծրարելով տաքցնել. մէկալ կողմէն տան մարդիկ եւ տուարներն յաճախ մուտ եւ ել կառնէին: Սիւներէն միոյն առջին տեսի նաեւ Յ հոգի ճանապարհորդ, որք ազահօրէն կը ճաշէին ճամբայ ելնելոյ համար եւ որք չէին տան տիրոջ ազգէն եւ արիւնէն:

Այս ատեն, որպէս վերեւ յիշեցի, Սրբազան Հայրիկ տան Մայր-Սեան կռնակն տուած՝ ոգեւորեալ զգացմամբ եւ յուզեալ սրտիւ կը դիտէր սոյն ՆԱՅԱՅ ՆՈՐ ՏԱՊԱՆՆ: Այս պահուս նոյ կամ տանուէրն (ծերունի պապիկն կամ մեծ հայր) եւ նոյեմբար (պառաւ մամիկն կամ մեծ մայր) իւրեանց հայրենասէր հիւրն անկտօրէն շրջապատած՝ կը պտտմէին իւրեանց լեզուաւ իրենց հինաւուրց եւ նորաւուց դիպրածները. իսկ միւսներն մեծ ու վոքը, մանչ եւ աղջիկ միահամուռ իրար անցման մէջ էին մեծ այցելուին արժանաւայել պատիւ մ՛ընելոյ նպատակաւ. իսկ ինձ գալով՝ բարոյական ցաւէ մը բըռնուած կը տանջուէի չարաչար եւ դէմքս ուրախ չէր. կաթիլ մի ջուր խնդրեցի, եւ ագնիւ մարդն երբ ջուր բերաւ ինձմէ ներողութիւն կը խնդրէր կրկին ու կրկին, կամէր ասել որ

« Երանի՛ թէ օղի լինէր իմ տան մէջ, զոր քեզ տայի այժմ, որ փորիդ ցաւն անցանէր » . այս խօսքերն արտասանած պահուն ամօթխածութենէն շիկնած էր խեղճ մարդն , որ իբրեւ բնական բժիշկ ինքնին կը գուշակէր փորի խիթ մը եւ դարձեալ ինքնաբերաբար կը ճարէր նորա դարմանն , զոր իրմէն բնաւ չէի խնդրած , թող որ չլինէի գործածող ոգեւորաց ըմպելեաց , այլ երբեք չունէի մի խիթ կամ փորի ցաւ նիւթապէս . իմ մեծ ցաւն է , որպէս յիշեցի , բարոյտպէս՝ վերաբերեալ մտեղէն որտի մը եւ Ազգ . սուրբ զգացմանց զորս չը կարէր ճանաչել այդ ազնիւ , այլ կարճամիտ գիւղացին , որոյ պապն , ո՛ր գիտէ ինչ նեղութիւնք ու ցաւեր տեսած էր Պարսիկներէն եւ զորս չէր կարող մոռանալ :

Վերջապէս եկաւ ժամն եւ հասաւ վայրկեանն ճաշի . մամիկն ազդարարեց հաց բերելոյ եւ բերին , մենք էլնք 6 հոգի , սակայն բերուած հացին թիւն 46 էն չէր պակաս , ընդ որս նաեւ վեց ահագին ամաններով ձուազեղ , որոյ վերայ արդար իւղն , լճի նման կը ծփայր ու ալիք կը տար եղերաց : Բերին նոյն թիւ ամանով եւ մածուն վրան գեղեցիկ սեր կապած եւ սէր կտրած . ամենքս թէեւ լինէինք երկար ճանապարհէ եկած , որով եւ քաղցած , սակայն աւելի նայելով կշտացանք քան թէ ճաշելով , գի շատ բնական մի բան է , որ առատութիւն պարզն շուտով կը լիացնէ եւ իմ արգէն կիւրիկ փակուած էր :

Ի վերջոյ Ամեն . Սրբազան Հայրիկն , յոռնկայս , օրհնեց այս դաւառի սոյն նահապետական գերդաստանն , տունքն եւ տեղիքը , եւ ապա ոգեւորեալ զգացումներու ծանրութեան տակը՝ վերջի հրաժեշտնիս տուինք մեր կենդանի Նոյայ եւ Նոյեմբարին ու մեկնեցանք իւրեանց տապանէն , որ նըստած էր աստ երկրի վերայ ի Փակակատուի ջրհեղեղներէ ազատուած եւ ոչ թէ լերան վրայ ի Մասիս կղզիացած . այս մասին մեր բարեխնամ կառավարութեան աղօթող գտայ զիրենք :

* * *

Մեր ուղին շարունակեցինք Արեւելեան Հիւսիսային գծովն ու կտրելով ահագին դաշտեր օդաւէտ խոտաւէտ եւ ջրաւէտ եւ հասանք ի Բուէլ պատմական գիւղ :

Մ. Յ. ՄԻՐԱՆՈՐԵԱՆ

ՕՐԷՆՍԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

Ե .

Մովսիսական օրինաց աղբիւրներն հանրածանօթ են : Ինչպէս ամեն ազգ նոյն եւ Երրայեցիք ունէին ի սկզբան սովորութիւններ , այլ Եգիպտական գերութենէն յետոյ , փարաւոններու լուծէն ազատուած , նոքա կազմակերպեցան ի մի ազգ՝ գլուխ ունենալով զՄովսէս , իւրեանց օրէնսդրին : Մովսիսական օրէնսդրութիւնն ամիրտեալ է հինգ դպրութեանց մէջ , (Թէվրաթ) որք են Գիրք Ծննդոց , Ելից , Ղեւտացոց , Թուոց , եւ Երկրորդ Օրինաց : Հին Կտակարանի միւս մասերն կը պարունակեն , աստ անդ յրուեալ , հասարակական , կրօնական , քաղաքային ու բարոյական օրինաց սկիզբներ . սակայն Ս . Գիրքէն զատ , Երրայեցիք բերան ի բերան սուանդեալ կանոններն ու պատուիրաններն ալ ընդունած էին . այս կանոններ զպրոցաց մէջ կը մեկնաբանուէին եւ Քրիստոնէական թուականին երկրորդ դարուն վերջերն ի գիր առնուեցան Եահիւտա Հաքքատօղ ռարունոյ խնամօքն եւ Միշնա անուն հաւաքածոյքին մէջ ամիրտեցան . Միշնայի մեկնութիւնքն են Ժրնաւա անուն երկու մատեանք , յորոց մին , երկրորդ դարուն , յերուսաղէմ Յովնաթան Ռաբբին , իսկ միւսն յամի 500 , ի Պաղեստին Ապինա Ռաբբին ի լոյս ընծայուեցան . հոսկ ուրեմն Ժըմարա Միշնային հետ ի մի ձուլեալ թէ յերուսաղէմ եւ թէ ի Պաղեստին կազմեցին Տաղմուտն (Թալմուտ) որ Երրայական օրինաց հաւաքածոյքն է : Այսպէս երկու Տաղմուտ կան , Երուսաղէմի եւ Պաղեստինի Տաղմուտներ . Պաղեստինիք իսրայելացւոց առջեւ աւելի մեծ յարգ եւ կշիռ ունէր :

Մինչ երկտասաներորդ դար , Տաղմուտն Մովսիսական օրինաց հետ հաւասարակշիւելու չափ տարածեցաւ : Այն միջոցին երեւելի Հրեայ մը , Մովսէս Մայսօնիս , Տաղմուտն համառօտադրեց եւ նոր մեկնութիւններով իւր կրօնակիցներն Ս . Գրոց բուն վարդապետութեանց հետեւցնելու ջանաց : Բազում օրէնսգէտ դպիրներ նմանօրինակ երկեր ի լոյս ըն-

ծայեցին, որով Պաղեստինու Տաղմուտն ոչ սակաւ կորոյս իւր վարկ. Հրեայ դպիրներէն ոմանք նորա իշխանութիւնն մերժեցին. 1807 ին Նաբօլէօն, ինչպէս բոլոր իւր համադգեաց՝ նոյնն եւ Ֆրանսաբնակ Հրէից կրօնական ապահովութիւններ տալու նպատակաւ, Կամադիէլի Հրէից ատեանը վերակազմեց. այս ժողովն յայտարարեց թէ Ֆրանսիոյ Իսրայելացիք չէին ընդուներ զՏաղմուտն:

Դանք այժմ Մովսիսական օրինաց մէջ ուսումնասիրել երբայական իրաւագիտութիւնն: Երբայեցւոց քաղաքավարական կազմակերպութիւնն սարգապէս աստուածպետութիւն մ'էր: Բայց Մովսիսի օրէնքն Մանուի օրէնքին մուսլ չնկարագիրն չունէր. Հրեայք ընդ երկար ժամանակ Իսրայելի դասն երկու ցեղերէն բաղկացեալ դաշնակցական եւ քահանայական հանրապետութեամբ ապրելէ վերջ՝ իւրեանց յաջորդակի պետունեցան դատաւորներ եւ թագաւորներ, որոց գլուխ կը ճանչէին անտեոսնէլի Տէրն:

Երբայեցիք վարչական գանազան դրութեանց ներքեւ հասարակական իշխանութեանց գլուխ ունէին մի ծերակոյտ, Սանհեդրէն, որ եօթանասուն օրէնսգէտ անդամներէ կը բաղկանար, պաշտօն ունենալով ազգին պէտքերն հռչակել:

Բաց յաստի, նա տիրաբար կը մեկնաբանէր օրէնքն եւ ամենակարեւոր դատեր կը քննէր, պետական ոճիրներն կը դատէր, կը կոչէր յատեան նոյն իսկ քահանայապետն եթէ սա ամբաստանեալ լինէր մի մահապարտ արարքով. վճիռ կ'արձակէր ծերակոյտի անդամոց, մարդարէից եւ զօրապետաց դէմ եղած ամբաստանութեանց մասին. եթէ քաղաքներ եւ ամբողջ ցեղեր կռապաշտութեան հետեւէին՝ կրնային պատժուիլ: Դատական այս կարգադրութիւն Հռովմայեցւոց աշխարհակալութենէն վերջ իսկ տեսեց. բայց այնուհետեւ Սանհեդրէն արտասանուած մահուան դատապարտութիւնք սարտէին կրել նաեւ կուսակալին ստորագրութիւնն, ինչպէս ասի տեղի ունեցաւ Աստուած-Մարդոյն դատին մէջ:

Մինչդեռ Սանհեդրէն հրէական ժողովրդեան դատական մեծ ատեանը կը ներկայացնէր, միւս կողմն յերուսաղէմ եւ այլրոր կային նաեւ ստորադաս դատարաններ սովորական գործերն վճռելու համար:

Միշնան մեզ կուսուցանէ թէ Երբայեցւոց հրապարակական ժողովներն տեղի կունենային չարաթ եւ ընդհանրապէս լուսնական ամսոյ առաջին օրերն. այս ժողովոց մէջ մարգարէներն կ'ատենաբանէին, իսկ սովորական դատաւորներն առ դուրս քաղաքաց եւ կամ առ յեզերս ճանապարհաց ի նիստ կը գումարուէին, եղեռնական գործերն կը քննէին եւ միայն գանի եւ տուգանքի պատիժներ կը տնօրինէին :

Մովսէսական օրէնքն սա մասնաւոր հանգամանքն ունէր որ թէեւ աստուածպետական, — ըստ որում օրէնքն յայտնութեան վրայ հիմնեալ էր, — այլ ունէր իւր սկզբունք քաղաքային եւ քաղաքավարական հաւասարութիւնն, իսկ օտարականը հրէից իրաւանց չէր մասնակցեր, եւ ոչ միայն զըրկեալ էր քաղաքային եւ քաղաքավարական իրաւունքէն, այլ եւ չէր կրնար բնակիլ ՚ի Պաղեստին առանց հրամանի. եթէ ուզէր իսրայելացւոյն իրաւունքն ունենալ, պարտէր նորա հաւատքն ընդգրկել: Այսու հանդերձ Մովսէսի օրէնքն օտարականի նկատմամբ նպատաւոր էր. « Մի թշնամանէք օտարականը, զի դուք իսկ նոյնն ըլլալով յեգիպտոս՝ գիտէք թէ ինչ է նա: » (Գիրք Ելից. Գ. 23.) : Այլուր Մովսէս կը պատուիրէ իւր ժողովրդեան իբրեւ քաղաքացի վարուիլ օտարականի հետ եւ սիրել զանի որպէս զիւր անձն: (Գիրք Ղեւտացւոց Գ. 19) : Նա շատ տեղեր զօրականը այրի ափէն ունի եւ որբի կը նմանցնէ, իբր յաւէտ արժանի մասնաւոր պաշտպանութեան եւ խնամոց. (Գիրք երկրորդ օրինաց. Գ. 24. Գ. 27) : Մովսիսական օրէնքը կ'ընդունէր գերութիւնը, բայց սա մարդկային մի տեսակ ծառայութիւն էր : Իսրայելացիք գերին ծառային հետ կը շիտթէին, գերութիւնն շատ պատճառներէ կրնար յառաջ գալ, մասնաւորապէս ազատականաց գերավաճառութենէն, որով եւ նա ժամանակաւոր էր : Գերին իւր վեցերորդ տարւոյն լրանսլուն կամ Յոբելեան տարւոյն տօնախմբութեան օրն օրինաւորապէս ազատ կարձակուէր : Եթէ տէրը թշնամանէր իւր գերին եւ սորա մէկ աչքն սլայթեցունէր կամ մի ատամնը կտորէր, պարտէր գերութենէն արձակել զայն : (Գիրք Ելից Գ. 21) :

Նմանապէս եթէ մի տէր դեռահաս գերուհւոյ մը նշանէր իւր որդին եւ եթէ սա չուզէր յետոյ ամուսնանալ անոր հետ,

պարտէր նոյն գերուհւոյն օժիտ տալ, ապա թէ ոչ այս վերջինն ազատ պիտի հռչակուէր (Գիրք Ելից Գ. 21) :

Այսպէս Մովսէս հաստատուն պահելով հանդերձ գերութիւնը, հնութեան այս ընդհանուր հաստատութիւնը, զոր չէր կրնար բնաջինջ առնել առ Հրեայս, գէթ մերկացուցած էր զայն այն խիստ եւ տմարդի նկարագրէն որով նա ընդունուած էր ամենաքաղաքակրթեալ ժողովրդոց մէջ, եւ այսպէս հարթած էր ճանապարհն այն վերջնական ազատութեան զոր նոր օրէնքն պարտէր դամքան զգամ 'ի գործ դնել :

Եբրայական ամուսնութիւնն ունէր 'ի սկզբան մի ձեւ գրեման եւ գոգցես կը համապատասխանէր Հռովմայեցւոց coemptio եւն, (մի ձեւ ամուսնական յորում ընկալուջն ու խօսեալն փոխադարձ գնամոմբ կամուսնանային) արժէգինը խօսեալին ծնողաց կը վճարուէր Յակոբ նահապետին ժամանակ. բազմակնութիւնը ընդունուած էր. սա ոչ միայն նահապետաց ժամանակ կար այլ եւ Մովսիսի օրինաց ատեն եւ վերջն խիլ յարատեւեց. (Գիրք Երկրորդ օրինաց Գ. 21) : Արդէն Դաւիթ եւ Սողոմոն թագաւորաց մինչեւ որ աստիճան բազմակին լինելնին յայտնի է. ամուսնութիւնը կ'ստորադասէր ըզկինն իւր այրւոյն որում միայն կը պատկանէր արահարզանի իրաւունքն :

Խօսումն միշտ կը կանխէր զամուսնութիւնն եւ այն կապն այնքան զօրաւոր էր խօսնացելոց մէջ որ անհաւատարիմ տնակոյսն իւր մեղսակցին հետ քանակոծական մահուամբ կը պատժուէր. եղբարց եւ քերց, հօրեղբօր եւ քեռաղօտեր, հօրաքրոջ եւ քեռորդւոյն միջեւ ուղղակի եւ կողմնական ճիւղերէ ամուսնութիւնք արգիլուած էին : Այլ ըստ որում ամուսնութեան նպատակն է որդեծնութիւնն զոր Մովսիսական օրէնքն ամեն միջոցներով կը քաջալերէր, եթէ մի ամուսնութիւն ամուլ լինէր, այրի կինն կրնար իւր ամուսնոյն մահուանէն վեց ամիս վերջ պահանջել որ սորա հարազատ կամ համահայր եղբայրներէն մին ամուսնանայ իրեն հետ : (Երկրորդ օրինաց Գ. 25) :

Հակառակ օրինաց այս տրամադրութեան, եթէ այս վերջիններէն մին չ'ուզէ իւր եղբօր կնոջ հետ ամուսնանալ, կինն

պիտի երթայ քաղաքին դուռն եւ անդ Յերոց ժողովին պիտի պարզէ խնդիրն ըսելով « իմ ամուսնոյս եղբայրը չ'ուզեր իւր եղբօր անուան կենդանացնել յիսրայելի, այսինքն նմա մի համանուն ժառանգ տալ եւ ոչ գիտաւնուլ յամուսնութիւն:» իսկ եթէ յատենի ժողովոյ պատասխանէ նա թէ « Ձեմ ուզեր նոյն կնոջ հետ ամուսնանալ,» կինն նորա հոլաթափն ոտքէն հանելով եւ երեսն թքնելով՝ պիտի բսէ « Այսպէս պէտք է վարուիլ այն անձի հետ որ չ'ուզեր իւր եղբօր տունը վերականգնել (Երկրորդ օրինաց Գ. 25): Այս կանոն եգիպտոսի Հնդկաստանի մէջ եւս կը գտնուի որպէս եւ բազմակնութիւնը եւ ապահարզանը, զորս Մովսէս պարտաւորեցաւ պահպանել ի յարգանա նախնի բարուց:

Հայրական իշխանութիւնն նահապետաց ժամանակ բացարձակ էր առ Եբրայեցիս, նա արտօնութիւն կու տար իւր հօրն զոհ մատուցանել իւր որդին, որպէս կը տեսնուի Աբրահամի պատմութեան մէջ: Մովսէս մեծապէս կարճեց զայս իշխանութիւն, մահուան սպառնալեօք արգիլեց որդւոց եւ դուստրոց զոհն եւ ոչ եւս թոյլատրեց հօր մը վճռել իւր որդւոյն պատժապարտութիւնն: Հայրն թշուառութենէ մղեալ՝ կրնայ իւր դուստրն վաճառել այլ ոչ երբէք իւր որդին:

Հայրական իշխանութիւնն մշտատեւ չէր, նա որդւոց չափահասութեամբն կը դադարէր, որդեգրութիւնն ընդունուած չէր:

Հողատիրութիւնն մի մասնաւոր եղանակաւ կը դործադրուէր յեբրայեցիս: Նա ըստ իւր ծագման բաժանում մ'էր, եւ արդարեւ որպէս կը տեսնուի ի դիրս Յեսուայ (Գ. 12) իսրայելացիք Փարաւօններու լուծէն ազատուելէ վերջ՝ զօրապետներու մասնաւորապէս Մովսիսի ստանջորդութեամբ պարտաւորեցան յաջորդաբար գրաւել յայնկոյս Յորդանանու գտնուած բոլոր երկիրներն որք նախ իրենց զանազան ցեղից եւ ապա իւրաքանչիւր ցեղի ընտանեաց մէջ ստորաբաժանեցան եւ ըստ որում գրաւեալ երկիրն Աստուծոյ երկիրն էր, եւ աշխարհակալ ժողովուրդն, Աստուծոյ ժողովուրդն, երկիրը չէր կրնար վաճառուիլ եւ եթէ վաճառուէր իսկ, վաճառողն կամ սորա որդիք եւ ազգականք պարտէին զայն վերստին գնել:

Յորեկեան տարին ամեն յիսուն տարի մի անգամ եւ եթ կուգար, ասի էր մեծ ներողութեան տարին. նոքա որք իրենց հողեր ծախած էին, վերստին անոնց տէր կը լինէին, եւ նոքա որք իւր գերի վաճառուած էին, կը թեւակոխէին յազատութիւն: Տնտեսագիտական ամեն նկատումներ մէկ կողմ թողլով՝ դիւրին է ըմբռնել թէ Յորեկեան տարին որքան նպաստաւոր էր Մովսիսական օրինաց յարատեւութիւնն ապահովելու մասին: Յորեկեան տարուոյն միջոցին սերմանել եւ անկել չէր կարելի, նախորդ տարուան առատ պտղաբերութիւնն որ աստուածային օրինօք խոստացեալ էր, պարտէր բառնալ այս հոգն:

Յորեկեան տարիէն զատ՝ կար նաեւ եօթնամեայ չըջանն, յորում երկրագործութիւնն կը դադարէր ի դաշտօրայս եւ մարմնական պատիժներն չէին գործադրուեր:

Վերոյիշեալ երկու շրջանակաց միջոցին երբայեցիք ոչ հրնձել կրնային եւ ոչ այգեկթել, այլ միայն քաղել ինչ որ ընտանեաց, գերեաց, անասնոց եւ ոչխարաց սննդեան համար ինքնուրոյն կը բուսանէր:

Այս օրինակ հաստատութեամբ իսրայելացին բացարձակապէս հողատէր լինելու գլխաւոր միջոց ունէր գրաւումը: Եթէ մի գետին անտէր լինէր եւ կամ մի շարժուն առարկայ լքեալ թողուէր, առա առաջին գրաւողին կը պատկանէին:

Մովսիսական օրէնքն կը կարգադրէր միայն անկտակ ժառանգութիւններն եւ երբէք չէր ձանչեր կտակաւորներն:

Երբ մի մարդ մեռնէր իրեն կը յաջորդէին 1. իւր որդիք, 2. ի չգոյէ սոցին, իւր դստերք, 3. իւր եղբայրներ, 4. հօրեղբայրներ, 5. իւր մերձաւորագոյն ազգականներ որք ժառանգական իրաւունք ունին: Իսկ եթէ չատ են որդիք, սոքա հաւասարապէս չէին մասնակցեր ժառանգութեան, անդրանկութեան իրաւունքն Մովսէսէն թէ առաջ թէ վերջն անդհատ ձանչցուած է, անդրանիկն իւր անձնիւր եղբարց բաժնին կրկինը կը ժառանգէր, սակայն անդրանկութեան իրաւունքն որպէսզ անհաշնորհն լինելով՝ դստերք միշտ հաւասարապէս կը ժառանգէին:

Մովսիսական օրինաց պատժական տրամադրութիւնքն քաղաքային օրինաց հրապոյրն չունէին: Երբայեցւոց մէջ հա-

մապատիժ հասուցումն միշտ 'ի դործ կը դրուէր. « Կեանք ընդ կենաց, ակն ընդ ական, տաճան ընդ առաճան, ձեռք ընդ ձեռաց, ոտք ընդ ոտից, հուր ընդ հրոյ, վէրք ընդ վիրաց, ասոնք էին պատժական օրինաց տրամադրութիւնք. Մովսէս սոցա խստութիւնքն ամօքեց, մէկ քանի պարագայից մէջ մարմնական պատիժն դրամականի վերածելով:

Ըստ Եբրայեցւոց, աստուածային արդարութիւնն հօր մանկաւութեան վրէժն կը լուծէ իւր զաւակներէն մինչև չորրորդ սերունդ. սակայն Մովսէս չընդունեց այս սկզբունք. « Հայրերն իրենց մեղապարտ զաւակաց համար չը պիտի մատնեն 'ի մահ եւ ոչ ալ սոքա իրենց հարց համար, այլ անձիւր մեղապարտ պիտի դատապարտի 'ի մահ իւր յանցանաց համար: (Երկ. օրինաց, Գ. 22, 16) Աստուածութեան դէմեղած ոճիրներն, որպիսիք են կռապաշտութիւն, սրբալիքութիւն ու հայհոյութիւն, քարկոծական մահուամբ կը պատժուին: Մարդասպանութեան համար ամեն դրամական իրաւախոհութիւն արգիլեալ էր, մի վկայի հաստատութիւնն անբաւական էր դատապարտութեան. պատժական օրէնքն իւրայեւացին եւ օտարն հաւաստրալէս կը տալտպանէր:

ՊՕԴՈՍ Գ. ՔԷՐԷՍԵՃԵՍՆ.

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՌՈՒՍՍՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ⁽¹⁾

Այդ արգելքներ մեծամեծ գետերի անանցանելի երեսները, Դօն եւ Դնիեբեր գետերի, դրանց եզերքներում եղող թափառական զաղակների եւ թաթարների առաջակութիւնքն ու իրանց մնացած նաւահանգստների անպիտան վիճակը, որոնցմէ միայն Տայլան կարելի էր մինչեւ մի աստիճան մեծ նաւարկութեան համար դործածուիլ:

Սեւ ծովու վրայ միայն մի նաւահանգիստ կար, այն էլ

(1) Շարունակութիւն եւ վերջ:

այն աստիճան անպիտան էր որ, անկարելի էր բանուկ անել: Այդ նաւահանգիստն էր Կինպուսն, Դնիէպէր գետի բերնում, որուն հարեւանում շինուից 1778 թուին Կէրսոն քաղաքը: Բայց գիտնալու բանն այն էր թէ որով ձեռքով պիտի լինէր նոր վաճառականութիւնը: Այդ հարցը մի ուրիշ դժուարութիւն էր վեր կացնում: Երբ Պետրոս Բայլիկ ծովու ավերին տէր էր եղել, ուրիշ բան չունէր անելու, բայց միայն բաց անել նաւահանգիստները ծովային ազգերի առջեւ, այն տեղ քաջելու նրանց վաճառականութիւն: Աեւ ծովն ընդ հակառակը, փակ էր ամեն ազգերի դուռներին, բացի Օսմանցուն եւ Ռուսին: Խնդիր չէր կարելի անել Ռուսական առուաւորն Օսմանցոց ձեռին յանձնելու, կամ թէ նրանց դործակատարներին որոնք էին Յոյնք, Հայք եւ Ռուսացիք: Ուստի ուրիշ բան չէր մնում անել Ռուսական տէրութեան, հապա ինքնիրմով գործել վաճառականութիւնը: Բայց դեռ երկու էական պայման պահաւում էր Ռուսիոյ կայսրութեան այդ մասում, առեւտրական նաւային գործունէութեան եւ դրամագլխի տէր հմուտ վաճառականներ: Դօն եւ Դնիէպէր գետեզրների վրայ ծածկող կոյտ անտառների փայտի միջոցով, նաւաշինութիւն շատ շուտով գործունէութիւն ստացաւ, բայց չէր կարելի յուսող որ վաճառականութիւնն էլ Սեւ ծովու դէնը տարածուի. սակայն Կատտրինէ վարիաքում էր տեսնել Միջերկրականի երկիրների հետ ուղղակի յարաբերութեանց հաստատութիւնը, որովհետ զի տառանց երկար պտուտի եւ չրջանի Ռուսական բերքերն այն տեղերում հասնին: Այդ նպատակով 1776 թուին, նա Կոստանդնուպօլսում մի վաճառատուն հիմնեց կառավարութեան ձեռքով եւ նրա ազգեցութեան ներքեւ: Այդ ձեռնարկութիւն ամեն հրապարակների ուշադրութիւնը դրաւեց եւ վաճառատան մեծերէն մինը Կ. Պօլիս գնաց Անկլիաով, Ֆրանսիաով եւ Իտալիաով անց կենալով տեղայով մեծ մեծ յանձնարարութիւնք ընդունեց Ռուսական բերքերի մասին. այն պատճառով որ շատ աւելի շահաւոր էր շինում նոր բերքերը նոր ճամպով բերել տալու քան թէ Բալթիկ ծովով: Ուրիշ կողմէն, մի նոր առուաւոր էր բաց լինում Սեւ ծովու վրայ Անկլիական եւ Ֆրանսական գործատների ապրանքների հա-

մար եւ վաղուցուայ դիտաւորութիւնք Պարսկաստանի առու-
տուրի մասին նորէն խնդիր վեր կացուցին: Բայց մի վատ-
թար տնօրէնութիւն չուսով վաճառատան կործանումը յառաջ
բերին: Այդ վաճառատուն սակայն, ճամպան հարկերու եւ
յոյց տալու արժանաւորութիւն ունեցաւ, նոյն իսկ իր ճա-
խորդ շահահնարութեանց մէջ եւ թէ ինչ տարածութեան էր
ենթակայ Սեւ ծովու վաճառականութիւն: Այդ ընկերու-
թեան կլաին, մի քանի մասնաւոր մարդիկ փորձ փորձեցին
իրանց յատուկ հաշուին ուղղակի ուղարկութիւնք անել Ռու-
սական բերքերով դէպի Արեւմուտք: Կէրսօնէն հինգ նաւ
կանեփի եւ ծուխ բարձած, ճամպա ելան 1781 թուին Ֆրանսի-
այի նաւահանգիստներ, բայց, մի խօսքով, Ռուսիոյ առեւ-
տրական գործողութիւնք Գիւչիւք Գայնարճըղի հաշու-
թեան վրայ եկող առաջին տաս տարիներում՝ եղբարկան ու-
ռուտուրի վրայ կայացան, Ազոֆու ծովու նաւահանգիստնե-
րի եւ Սեւ ծովու նաւահանգիստների միջեւ այդ գործողու-
թիւնք գլխաւորապէս Յունաց ձեռքով էին կատարուում,
Ռուսական դրօշակ բաց արած նաւարկութեամբ:

Երկրի այդ հանդի վիճակը չէր կարող երկար տեւել:
Պէտք էր որ Զարուհին մի քայլ էլ առնէր, կամ թէ ոչ՝ ձե-
ռք վեր առնէր իր խորհուրդներէն Արեւելքի մասին. նա-
խապատիւ համարելով իր առաջուայ խորհուրդը մի նախա-
տաւոր առիթ ձեռք առաւ առնելու իրիմու թերակողին եւ
իր կայսրութեան հետ միացնելու, որ մինչեւ այն ժամանակ
անկախ թաթար խանի տիրապետութեան ներքեւ էր. 1783
թուին Տաւրիզ անուն տալով իրիմին: Այդ թերակողու միա-
ւորութիւն խիստ կարեւոր բան էր առեւտրական հայեաց-
քով: Խրիմն, իրաւ է, տակնուվրայ եղած էր երկար տաւն
պատերազմներով, բայց պահած ունէր բոլոր այն բնական
բարեբերութիւնքը, որոնք հիները ճանաչել էին եւ շահու ա-
ծել: Առատ առատ հունձերը նորէն բուսան եւ այդ օրէն
ցորենի առուտուրն Եւրոպում մի արագ զարգացում ստա-
ցաւ: Ռուսիա ձեռք բերեց ծովային աէրութեան տարեր մը
Սեւ ծովու վրայ իջած բազմաթիւ նաւահանգիստների օգ-
նութեամբ, որոնց մէջ Եւստատորիա, Թէոդոսիա, Սեւաստա-
պօլ եւ որոնց հարկ է միացնել նաեւ Նիկողայէֆ, որուն դիր-

քը Բօկ եւ ինկուլ գետախառնուրդի վրայ է եւ Մելաւ նաւահանգստի ամեն առաւելումն էր տալի։ Բ. Դուռը մի առեւտրական դաշնադրութիւն առաջարկեց կնքելու ամեն կերպով շահաւոր, որ չնորհ էր անում Ռաներին մաքսի նուազում եւ ամեն տեսակ դիւրութիւնք եւ ամենէն նախա-մեծար համարուած ազգի ընդունելութիւն։

Խրիմու երկրատիրութենէն յետոյ իւրմէն գալուք փայլուն յաջողութեանց առջեւ Ռուսական վաճառականութեան համար Սեւ ծովու վրայ, Պէտրպուրգի պաշտօնէկց խորհուրդը յանկարծ դրութիւնը փոխեց եւ իր հպատակներին մենավաճառութիւնը ջնջեց, մի կայսերական յայտարարութեամբ 1784 թուին Սեւ ծովու եւ Ալօֆու ծովու Ռուսական նաւահանգիստները բաց եղան ազատօրէն վաճառականութիւն անելու ամեն ազգերի հետ։ Բայց իր ձեռումը բռնից առիթ պատահելիս՝ դաշնադրութիւնք կնքել այլ եւ այլ տէրութեանց։ Այս եղաւ ինչ որ պատահեց 1784 էն 1789 թուին չեղոր դրօշակի հարցի վրայ։ դաշնադրութիւնք կնքուեցան իտալական մի քանի տէրութեանց հետ, Պօլօնիոյ, Աւստրիոյ, Ֆրանսիոյ հետ, որոնք մի քանի առաւելութիւնք ձեռք բերին փոխադարձաբար։ Այդ տէրութեանց վրայ եղած ընտրութիւն խմատուն էր։ Այդ կերպով դէնն էին թաղուած Սնկլիոյ եւ Հոլլանտիոյ միջնորդութիւնքը եւ չիմ շխտակյարաբերութիւնք։ Երկրի բնական կարգին նայելով, դիւրացած էին Ռուսիոյ եւ հարաւային Եւրոպու միջեւ։ Ֆրանսիա՝ իր արդէն ունեցած առաւելութենէն դուրս, ոպտած յարաբերութեանցմէ էլ առաւելութիւնք էր սպասում, որուն առուաւորն արդէն մեծ էր Սրեւելքում, եւ յիրաւի յոյս կար, որ այդ դաշնադրութիւնք արդիւնք էին ունենալու Դանուբի ճամպէն բանեցնելու եւ գրգիռ լինելու Աւստրիոյ ու Գերմանիոյ հետ էլ դաշնադրութիւնք կնքելու։ իտալական ու Բուղանդական ժամանակաց հին աւանդութիւնք նորէն ձեռք առնելով, կարելի էր վերահաստատել մի ազգային վաճառականութիւն սաստկապէս ընդհատուած դրացի տէրութեան յարձակմով։ Բայց Բ. Դուռը այդ բանի անյաղթելի արգելքներ լինում, շարունակելով փակելու Միջերկրականէն անցքը դէպի Սեւ ծով։ միայն Ռակուսացոց էր թոյլ տրուած

այդ անցքով անց կենալու Օսմանեան դրօշակով: Մի եւ նոյն տօնութիւնն այն ժամանակ շնորհուեց Աւստրիացոց էլ եւ նրանց ներուեց նաեւ մօտեցնել իրանց ապրանքները Սեւ ծովում թափուող գետերի բերան: Այդ վերջին շնորհքը շատ արդիւնատու կարող էր լինել Դանուբի առուտուրին համար: Հարաւային Ռուսիան ստացած էր մինչեւ այն ժամանակ, Գերմանական, Հոլլանտական, Անլիիական եւ Ֆրանսական ապրանքները թէ Պետրբուրգէն, թէ Տօնցիկէն, թէ Լէյպսիխէն եւ թէ Բրէսլաւուց սայլի միջոցով: Թէեւ մեծ էր շքրջանը, այդ ապրանքները, իրանց փոքր ծաւալով եւ մեծ մեծ գնովը, աւելի հեշտութեամբ կարող էին տանել այգալիտի տեղափոխութեան ծախքերը, քան թէ Ռուսիոյ հասարակ եւ մեծկալ տեղ բռնող բերքերը: Գետի վրայով ճամպէն՝ ուրեմն, այդ վերջինների համար աւելի հեշտ եւ ուելի յարմար էր եւ նրանք աւելի քշուելու էր յոյս տալի: Բայց Դանուբի վրայ եղած արգելք ու դժուարութիւնք նաւարկութեան համար, նաւերէն ելու մուտ անելու համար եղած նաւակների անբաւականութիւն, շտեմարանների պակսութիւն, գործողութեանց նորութիւն եւ Ռսների ու Աւստրիացոց անփորձութիւն խափան եղան յղացուած ու սպասուած ակնկալութեանց իրականացումին: Պօլիսնիոյ բերքերի փոխադրութիւն Դնիէպէր գետի ցած կողմով, ջրակտոր եղան Օսմանցոց նախանձութեամբ, որոնք յորենի մի պահեստատեղի էին հաստատած Բէլքրատում: Պօլնիոյ յորենը՝ չէր գտնում Միջերկրականի նաւահանգիստներում միեւնոյն նպաստը ինչպիսի որ գտնում էր Մոլտաւիոյ եւ Վալաքիոյ նաւահանգիստներում: Այդպէս, չնայելով նաւահանգիստների բաց լինելուն բոլոր ազգաց առջեւ, Ռսներն ու Յոյները մինակ եղան առուտուր անույնները Սեւ ծովու վրայ: Սակայն օտարականների դրամադուխտն օրէ օր աւելի էր գործածուում այդ բանում եւ օտարական նաւեր՝ երբեմն Ռուսական դրօշակն էին փոխ առնում: Դարուն վերջին, Ռուսական նաւահանգիստներն ամեն աարի, միջին հաշուով, ընդունում էին 470 նաւ, երոնցմէ 16ը Ռուս դրօշակով էին, 276 Օսմանցու դրօշակով եւ 30 էլ Աւստրիական:

Եաշի հաշտութիւն, որ 1792 ին վերջացուց մի նոր պատե-

րազմ Բ. Դրան հետ, հական ժողովուրդին չբերեց վաճառականութեան մէջ: Բայց սակայն արդիւնք ունեցաւ Ռուսական տիրապետութեան տարածուիլն ողջ գետեղերական ցամաքի վրայ Դնիէպէր գետի եւ Կուբանի միջին: Աւելի կարեւոր եղաւ Ռուսիոյ ընկած գաւառների ստացումը Դնիէպէրի վրայ, Պօլտնիոյ բաժանման մէջ: Օգտակալի տիրանալով նաւարկութիւնն Դնիէպէրի վրայ ապահովուեց, բայց այդ քաղքի ծոցը ստրսպիելի լինելով, մի աւելի նաւահանգիստ գտնուեց Դնիէպէրի եւ Դնիէպէրի երկու աւազանների միջին: Այդ ժամանակէ եղաւ Օտէսսա քաղքի հիմնարկութիւն 1792 թուին:

Այդ վերջին դէպքերը պատկանում են, ըստ ժամանակագրութեան, մեր ժամանակուայ չրջանին, բայց այս տեղ յիշուեցան իրրեւ մի ամփոփում այն հիմքի, որուն վրայ արդէն մարդուս զարմանքը տանող տարածութեամբ բարձրանում է այդ հսկայական շինութիւն Ռուսական պետութեան, որն որ թէ սր նոյն եւ մի խորհրդի վրայ աւարտի, յետ պիտի մնայ ոչ նուազ բերեւոյց մի խորին յեղաշրջում հին աշխարհի վաճառականութեան մէջ:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՍԷՍ—ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ

ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

[Հայրենասէր Հայոց սրտուն խորին ցաւ կ'ազդէ այն իրողութիւնն քէ, երկրին մէջ Հայ դպրոցներէ լաւագոյն պայմանօք հաստատուած եկեղեցական եւ մասնագիտական վարժարանք or բոլորէ կ'աւելնան, եւ մեր բարձրագոյն դպրոցներն համարուող Պէտքերեան վարժարանէն ու Հայկական կրթարանէն տակաւ առ տակաւ կը խլեն Հայ ուսանողաց բնօրագոյն մասն:

Այդ հայրենասէր անձինք անպատում բերկրութեամբ ողջու-
նեցին անուշտ *Ներսէս Վարժապետեան Ուսումնարանի ընկե-
րութիւնն*, որ նպատակ ունի կանգնել՝ համայն օտար վարժա-
րանաց հետ մրցելու կարող կանոնաւոր մեծ կրթարան մը, յո-
րում դրական գիտութեանց ամեն ճիւղերն ու կարեւորագոյն
լեզուներն աւանդուելով հանգեւած՝ մասնաւորապէս հոգ պիտի
սարուի Տայ Հայ ուսանողաց հօր ազգային դաստիարակու-
թիւնը : Իցիւ թէ Բարեջան Հոգաբարձութիւնն արհեստից դա-
սարան մ'ալ կցէր Ներսէս-Վարժապետեան Ուսումնարանին եւ
Կեդրոնական վարժարանին :

Այլ ամեն բան կախումն ունի հանգանակութեան արդիւն-
քէն : Ժողովուրդն այս պարագայիս մէջ անա մանաւանդ պի-
տի յայտնէ թէ որ աստիճան կ'ըմբռնէ կրթութեան կարեւորու-
թիւնն, որ աստիճան նախանձախնդիր է ազգային յառաջա-
դիմութեան, եւ որ աստիճան կը սիրէ հոգելոյս Ներսէս Պատ-
րիարքն — որ չկրցաւ անձամբ բանալ Կեդրոնական վարժա-
րանն, այլ ոյր առակեւեմ Հայ աշխարհին մէջ կեդրոններ ե-
ղան ու կեդրոններ հիմնեցին լուսաւորութեան :

Խմբագրութիւնն հաստատապէս կը հաւատայ թէ՝ Հայութեան
համար նոր քուական մը պիտի բացուի նոր վարժարանաց բաց-
ման հետ : Յրուեալ ոյժեր հոն պիտի համախմբուին. եղեկա-
կանացուցիչ ձայներ այն բոցավառ բեմերուն բարձունքէն հին
ու նոր սերնդեան արհիւն պիտի հասնին. մեծապէս լուսավիտ
ու նշմարապէս հայրենասէր սերունդք ամի ամի Ներսէս
Վարժապետեան Ուսումնարանէն պիտի մեկնին եւ Հայ ընկե-
րութեան մէջ պիտի տարածուին՝ տարածելով նշմարութեան
լոյսն, ազգի սէրն եւ եղբայրութեան ոգին :

Տուէք, Հայեր. Ձեր նպատակն ոչ երկրի մէջ պիտի կորսուի
ոչ երկին : Տուէք Ներսէս Վարժապետեանին, տուէք մանկան,
տուէք Ապագային :

*Հայ ազգը քիչ անգամ զգացած է այնքան սրտամորմոք
կսկիծ մը որքան զգաց երբ Ամեն . Տ . Տ . Ներսէս Ս . Պատ-
րիարք Վարժապետեան աւանդեց Իւր Հոգին, Հայաստան-
եայց Եկեղեցւոյն եւ Հայ ազգութեան մատուցանելէ յետոյ
այնպիսի ծառայութիւններ որք պիտի գնահատուին դարուց*

ի դարս: Ամեն Հայ գիտէ թէ ինչ էին Հանգուցելոյն սկըգ-
րունքներն, մանաւանդ ի մասին ազգային դաստիարակու-
թեան: ամեն Հայ գիտէ թէ ինչ խանդով աշխատեցաւ Նա-
որպէս զի Նուպար-Շահնազարեան վարժարանէն յետոյ հա-
մանման Ուսումնարան մը հիմնուէր: ամեն Հայ գիտէ թէ
ազգային նախնական և երկրորդական կրթութեան գաղա-
փարն գրէթէ օրրանէն մինչև տապան զբաղեցուց այն մեծ
անձնաւորութիւն որ ահա չիջաւ տարածամ: Երբ այս ան-
դարմանելի աղէտին գոյժը տարածուեցաւ ամենուրեք, ազ-
գայնոց մէջ ընդհանուր փափաք մը նշմարուեցաւ վայելուչ
հիմնարկութիւններով մեծարելու սրբազնականաւոր Պատրիար-
քի յիշատակն: Խումբ մ'ազգայինք, որք 1882 ին և իւր մա-
համերձ օրերուն մէջ իսկ պատիւ ունեցած էին իւր նախա-
գահութեան տակ գումարուիլ իւր խնդրանաց համեմատ
Ուսումնարան մը կանգնելու նպատակաւ, իրենց համար սրբ-
բաղան պարտաւորութիւն մը նկատեցին ժողովրդեան միա-
համուռ բաղձանաց շօշափելի ձեւ մը տալու նախաձեռնու-
թիւնն ստանձնել: Այսպէս ծնունդ առաւ նոյեմբեր 11 ին
«Ներսէս-Վարժապետեան Ուսումնարանի Ընկերութիւն»ն
իւր հետեւեալ հիմնադրով, զոր Տաճկաստանի Հայոց Կեդ-
րոնական Վարչութիւնն նոյնութեամբ ընդունեց և հաստատեց:

1. ի պատիւ Հանգուցելոյն, վայելուչ շիրիմ մը կանգնել
Մայր-Եկեղեցւոյ մէջ:

2. Ներսէս Վարժապետեանի անուամբ Ուսումնարան մը
հաստատել, ուր ընդունուին տեղացի և գաւառացի թոշակա-
ւոր և ճրիովարժ աշակերաներ, գիշերօթիկ և ցերեկեայ:

3. Վեհ. Սուլթանի կողմէ հողելոյս Պատրիարքին պար-
գեւեալ Օրթապիւղի տանը մէջ բանալ առ սյժմ սյգ Ուսու-
մնարանն (եթէ հնար լինի):

4. Արդէն ստորագրեալ 1450 տկւոյ գումարն յատկա-
ցունել Ուսումնարանի բացման և նախնական ծախուց:

5. Անմիջապէս ամեն երկրի ազգայնոց հրաւէր կարգաւ
հանգանակութեան մասնակցելու, արգիւնքն եկամուտի վե-
րածելով Ուսումնարանի գոյութիւնն ապահովելու և սղքատ
աշակերաներ ընդունելու համար:

Ընկերութեան Կանոնադիրն և Ուսումնարանի Յայտադի-

րըն, որք մասնաւոր խնամով պատրաստուելու վրայ են, պիտի ենթարկուին Տաճկաստանի Հայոց կեդրոնական վարչութեանն, և հրատարակութեան պիտի տրուին: Իսկ Ընկերութեան դրամական գործառնութեանց համարատուութիւնն ամեն տարի պիտի մատուցուի Ազգային վարչութեան, և յատուկ հրատարակութեամբ պիտի հաղորդուի հայ հասարակութեան:

Ազգային վարչութիւնն հնգամեայ շրջանի մը համար Ընկերութեան Գործադիր մասնախմբին անդամոցը յանձնեց նաև կեդրոնական վարժարանի Հոգաբարձութիւնն, անոր տրամադրութեան տակ ղնելով սոյն վարժարանի մատակարարութեան յատկացեալ Կալաթայի ազգային կալուածոց եկամուտն, որ տարեկան 800-1000 ոսկեոյ կը հասնի: Մասնախումբս, նկատելով թէ այդ վարժարանի բացումն ալ հոգեւրջս Պատրիարքի բաղձանքներէն մին էր և թէ նա ալ հայ ժողովրդեան կրթական պիտոյից համապատասխանող կարևոր հաստատութիւն մը պիտի լինի, յանձն առաւ յանուն Ընկերութեան հանգանակելի գումարէն վճարել Կալաթայի կալուածոց սընտուկին ունեցած 1,700 ոսկեոյ ամբողջ պարտքը, որպէս զի Հոգաբարձութիւնը կարենայ վաղ ընդ փոյթ բանալ կեդրոնական վարժարանն:

Ներսէս-Վարժապետեան Ուսումնարանի Ընկերութեան Գործադիր Մասնախումբս կուգայ արդ հրաւէր կարգաւ ամէն երկրի ազգայնոց, որպէս զի մասնակցին մի հանգանակութեան որոյ արդեամբ շիրիմ մը պիտի կանդնուի ի պատիւ սոյն Ազգապետին որ ամբողջ Հայութեան համար տքնեցաւ: Այս պատուոյն արժանի է այն մարմին որ Մայր-Եկեղեցւոյ գաւթին մէջ կը հանգչի այժմ, դրացի Յարութիւն Պէզճեանի մարմնոյն, որպէս դրացի էին հոգիք մեր մեծազայն Ամիրային և մեծագոյն Պատրիարքին: Այս պատուոյն արժանի են այն ոսկերք որք այնքան ստէպ խայտաջին սուրբ զգացումներով և որք հոլեցան ի սէր փառաց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ:

Հրաւէր կը կարգանք ամեն երկրի ազգայնոց, որպէս զի մասնակցին մի հանգանակութեան որոյ արդեամբ ձրի կրթութիւն պիտի տրուի տեղական և զաւառական նախակրթարաններէ ելած ուշիմ պատանեաց: Դատարարակութեան դա-

տրն ժողովրդային բոլոր խաւերուն մէջ այն աստիճան ծաւալ
գտած է այժմ որ աւելորդ իսկ է արտայայտել բարձրագոյն
վարժարանաց կարեւորութիւնն, որք պիտի ծառայեն կազմել
բարոյական, դասական և գիտական կրթութեամբ օժտեալ
անհատներ, օգտակար իրենց ընտանեաց, իրենց ազգին և
իրենց հայրենեաց :

Մասնախումբս, որ գոհութեամբ կը տեսնէ թէ առաջա-
դրեալ նպատակաց համար բազմաթիւ հայաբնակ քաղաքաց
մէջ հանգանակութեան ձեռնարկներ եղած են արդէն, վըս-
տահ է թէ ամեն երկրի Հայք պիտի հետեւին միեւնոյն օրինա-
կին և թէ այս կերպով Ընկերութեան գանձելիք գումարը
պիտի համապատասխանէ ձեռնարկելի գործոց մեծութեանն :
Մասնախումբս ազգային օրագրաց միջոցաւ անմիջապէս պի-
տի հրատարակէ բոլոր նուիրատուաց անունները, նպաստնե-
րըն և կտակները . նաև, այդ անուանք, յատուկ տախտակ-
ներու վրայ արձանագրուած, ի տես պիտի մնան Ուսումնա-
րանի սրահին մէջ, որպէս զի աշակերտք իրենց բարերարները
ճանաչեն և յիշեն յաւիտեան :

Անդամք Գործադիր Մասնախմբի

Ներսէս-Վարժապետեան

Ուսումնարանի Ընկերութեան

ԱԲԻԿ ՈՒՆՃԵԱՆ	ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ
ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԶՈՒՆԴ	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՐՈՍԵԱՆ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՐՎԱՃԵԱՆ	ՍԵՐՈՎԲԷ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ Դանձա-
ՄԻՆԱՍ ԶԵՐԱԶ Ասեւնապիր	պահ (Աւիր Էֆէնճի խան Կ. Պօլիս)
ՄԿՐՏԻԶ ԷՍԱԵԱՆ Ասեւնապետ (Մէհմէտ)	ՏԻԳՐԱՆ ԿԻՒՄԻԵԿԷՐՏԱՆ
-Ալի-Բաւա խան, Կալաթա, Կ. Պօլիս)	ՏԻԳՐԱՆ ՓԵՇՏԻՄԱԼՃԵԱՆ

Կոստանդնուպօլիս 28 Դեկտեմբեր 1884

Ծանօթ.— Նուիրատուներն կը խնդրուի Ասեւնապետի կամ Դանձապա-
հի հասցէին ուղղել իրենց նպաստներն :

ԱՐՇԵՍՏԱԽՕՍԱԿԱՆ

Ա.

ՅՈՐԵԱՆ, ԶԱՂԱՑՊԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Հացն ցորենազգեաց ալիւրով կը պատրաստուի, տաք երկիրներու մէջ ընդհանրապէս Եգիպտոսցորեանի ալիւրն կը գործածուի, ցուրտ երկիրներու մէջ վարսակինն, իսկ ազքատ երկիրներու մէջ սե ցորեան, հաճար և կորիկ. բայց բարեխառն հարուստ երկիրներու մէջ ուր ցորեանի մշակութիւն կարելի է, նովաւ կը պատրաստուի հացն:

Մենք պիտի քննեմք միայն ցորեանն, նորա աղացումն և նովաւ հացի պատրաստութիւնն որ աւելի ընդհանրացած է և որ աւելի մեզ կը պատկանի:

Ա. ՅՈՐԵԱՆ

Ցորեանն ձուածն հատ մ'է՝ ընդ երկարութեամբ խորութիւն մը երկու մասերու կը բաժնէ, իւր հաստ ծայրի կողմն գետեղուած է հատի սաղմն որ ցանուելով ուրիշ նմանօրինակ բոյսի մը ծնունդ կուտայ, պրածայր կողմն մոզերու խուրձ մը կը կրէ և երբ ցորեանն սունկային հիւանդութեանց բռնուի որպէս բորբոս (moisissure), ածխահարութիւն (charbon), ժանդ (rouille), փտախտ (carie) ևն. այդ ծայրն մոխրադոյն կարմրադոյն և կամ գորշադոյն բիծեր կը կրէ, որք ցորեանի արժէքն կը նուազեցունեն:

Ցորեանի հատն երկու մասերէ կը բաղկանայ՝ կեղև և նուշ: Կեղևն ցորեանի ծանրութեան $\%$ 12, 5 կը ներկայացունէ իսկ նուշն $\%$ 87, 5ը: Կեղևն ինքնին 4 խաւերէ կազմուած է՝ որոյ երկու արտաքիններն գրեթէ ամբողջովին բջիջատարիք և հանքային մարմիններէ կը բաղկանան, երկու ներքիններն կը պարունակեն նաև $\%$ 17 քառաստարեան մարմիններ այսինքն $\%$ 27 բորակածին:

Պատեանի բորակածինն գրեթէ չը մարսուիր և հետեւեալը անունդ չը պարունակելուն զայն կը զատեն աղալէ վերջ՝ որ կը կազմէ թեփն. բայց թեփն միայն ցորեանի պատեանէն կազմուած չ'է, այլ իւր հետ կը հանէ նաեւ նուշի մի նուրբ

խառ : Թեփն կենդանեաց սննդեան գործածելով՝ թէ այդ նու-
շի մասէն կը սնանին եւ թէ կեղեւային մասին քառատարեան
մարմնոյն գոնէ մի մասն կրնան մարսուիլ :

Իսկ նուէն՝ որ ալիւրի կը փոխուի , երկու գլխաւոր տարր-
ներէ բաղկացեալ է . Ա . նշայ որ մեծագոյն մասն կը կազմէ ե
եռատարեանն մարմին մ'է (պարունակելով ջրածին թթուա-
ծին եւ ածխածին) . Բ . հասկսսինձ որ քառատարեան մարմին
մ'է (պարունակելով ջրածին , թթուածին , ածխածին եւ բո-
րակածին) . սա ալիւրի կարեւոր մասն եւ հացի սննդական
յատկութիւն տուողն է . հատկասինձի $\%$ 16ը բորակածին է ,
հատկասինձի նուրբ խաւերն նշայի հատերու մէն միոյն շուր-
ջըն կը գտնուին :

Ալիւր մը նշայն եւ հատկասինձն կրնամք իրարմէ զաւել
հետեւեալ կերպով . ալիւրն ջուրի հետ շաւղելով գունդ մը
կը կազմենք . այս գունդն ձեռքերնիս առնելով վազող փոք-
րիկ ջուրի ձիւզի մը սակ բռնելով (filet d'eau) շարունակ ճրմ-
ւեմք , նշայն ջուրին մէջ լուծուելով նորա հետ կը մեկնի իսկ
հատկասինձն ձեռքերնիս կը մնայ . այդ առածիդ մարմինն որ
խոնրին առածգութեան ուժ կուտայ հացին սննդեան գլխա-
ւոր մասն կը կազմէ :

Նշայէն զատ ուրիշ եռատարեան մարմիններ ալ կան , որ-
պէս խժանշայ , քաղցրանիւթ եւ ըջտտարր . սոքա համեմատա-
բար քիչ քանակութեամբ կը գտնուին . կը պարունակէ նաեւ $\%$ 1
ճարպային մարմիններ :

Հատկասինձէն զատ ուրիշ քառատարեան մարմիններ ալ
կը պարունակէ որպէս սպիտակաձու , նիարդանիւթ եւ խիստ
քիչ քանակութեամբ սլանրանիւթ :

Կը պարունակէ նաեւ հանքային մարմիններ 'ի գլուխ ամե-
նեցուն փոսփորային մագնիսիօն , փոսփորային կեր , սլոտասի
աղեր , օշնա , աւազ , եւն :

Ահաւասիկ ցորեանի նշայի քիմիական բաղադրութիւնն .

Նշայ	71 , 1
Հատկասինձ	18 , 5
Շաքար եւ խժանշայ	9 , 1
Ճարպային մարմին	0 , 9
Հանքային մարմին	6 , 4

Բ. ԶԱՂԱՑՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Զաղացօրանութիւնն կը կայանայ ցորենազգիներն աղալ եւ նոցա կեղեւային աննունդ մասն անտի զատել:

Ցորեան կ'աղան՝ զայն երկու քարերու մէջէ անցունելով որոց մին անշարժ է իսկ միւսն շարունակ կը դառնայ ջուրի հողմի եւ կենդանական կամ մեքենական ուժի միջոցաւ:

Մեր երկրի մէջ կը բաւականանան լոկ միանգամ աղալ եւ ի վերջոյ մաղելով ալիւրն թեփէն այսինքն կեղեւային մասէն կը զատեն: Իսկ աւելի քաղաքակրթեալ երկիրներու մէջ ցորեանն առաջին անգամ աղալէ վերջ մեքենական կամ ձեռքի զանազան տրամագիծ ունեցող մաղերու միջոցաւ մաղելով մանրացած մասերու տրամագծին համեմատ կարգերու կը վերածեն որոց խոշորներն կրկին կ'աղան քարերն աւելի մօտեցնելով եւ այսպէս բազմիցս աղալով եւ մաղելով կունենան Ա. Բ. Գ. կարգի ալիւրներ, որոց մէն մին իւր երկրորդէն բարակ կարգն կը ներկայացնէ. Դրդ. կարգն թեփն է:

Ահաւասիկ հարիւր օխայ ցորենւոյ արտադրութիւնն.

Ա. կարգի ալիւր	68
Բ. կարգի ալիւր	2
Գ. կարգի ալիւր	5
Դ. թէփ	22
Փոքրիկ ցորեանի հատեր եւ փոշիներ	5

100

Բ. եւ Գ. կարգի ալիւրներն ցորեանի սաղմի շուրջն պատող հատկասինձով հարուստ երեմուկ (gruneau) անուանեալ խրճանման ալիւրով հարուստ են, այս սննդարար ալիւրն մերթ զատելով մասնաւոր սննդարար հացերու պատրաստութեան կը գործածեն եւ մերթ ալիւրի հետ խառն կը մնան:

Ալիւրն եթէ խոնաւութիւն առնու կը բորբոսի եւ կ'աւականի:

100° ջերմութեան տակ հատկասինձն իւր առաձիգ յատկութիւնն կը կորսնցունէ եւ հաց ընելու հանգամանքէն կը զրկուի:

Գ. ՀԱՅԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Ալիւրն հացի վերածելու արհեստն հացագործութիւն կանուանի:

Այս ձեւափոխութեան մէջ երեք կարգի գործողութիւն տեղի կունենայ, որք են ջրացումն, խմորումն եւ եփումն:

Տեսնանք նախ, թէ այս երեք կարգի գործողութիւնք ինչ երեւոյթներ յառաջ կը բերեն եւ ապա ուսանիմք զայնս արտադրելու եղանակներն եւ միջոցներն:

Ջրացումն, զոր շաւղում ալ կանուանեմք. ջուրն ալիւրի չաքարային մարմնոց եւ խժանշայի վրայ ազդելով կը լուծէ զայնս, կուռեցունէ օշայի բջիջներն, զայնս չըջալատող հասկասնձի խաւերն իրարու հետ կը միանան եւ խմորին առաձգութիւն կուտան:

Խմորումն. այս երեւոյթն յառաջ բերելու համար հացի խմոր կը գործածեն որոյ մէջ պարունակեալ գոհոլային սունկերն ալիւրի քաղցրանիւթին վրայ ազդելով զայնս ածխային թթուի եւ գոհոլի կը վերածեն. ածխային թթուն խմորն ուռեցունելով ներքին կողմն ծակտիքներ եւ պարապութիւններ կը կազմէ առանց որոց հացն խիստ սեղմուած զանգուած մը կը կազմէ: Հասկասնձն իւր առաձգութեամբ կարգիլէ ածխային թթուի մեկնելուն: Հացի խմոր չը դնելով եւս խմորումն տեղի կունենայ բայց երկար ժամանակ սպասելու է որ օդոյ գոհոլային սունկերն գալով հոն բնակին: Գարեջրոյ խմորն, որ գոհոլի սունկերէ բազկացեալ է, միայն կըրնամք գործածել, բայց նորա քանակութեան աւելորդութիւնն մասնաւոր հոս մը կուտայ՝ սորա ազադաւ գործածութիւնն դժուարին է: Հացի համար խմորեալ խմորի մի մասն սլահելով յաջորդաբար կը գործածեն եւ այսպէս չափունակաբար:

Կատարելագործեալ հացագործութեան մէջ հաց ընելու խմորուած խմորէն մաս մ'առնելով 7-8 ժամ կը թողուն, որ ատեն գոհոլի հոս մը կ'արձուկէ, այն ատեն ջուրի եւ ալիւրի հետ կը խառնեն մինչեւ որ իւր ծաւալի կրկինն ստանայ եւ միեւնոյն կարծրութիւնն: Յ ժամ վերջ կրկին միեւնոյն կերպով ծաւալն կը կրկնապատկեն (եւ քիչ մ'աւելի ջուր կը գործածեն), մի քանի ժամէն անգամ մ'եւս միեւնոյն գործողութիւնն կ'ընեն եւ այսպէս երեք անգամ ծաւալն կըրկնելէ վերջ զայն իբր խմոր կը գործածեն: Այս խմորի քանակութիւնը ձմեռ ատեն խմորելիքն $\frac{1}{2}$ ն իսկ ամառ ատեն խմոր-

րելիքին $\frac{1}{2}$ ն ըլլալու է : Զերմութիւնն խմորման երեւոյթին կ'օգնէ :

Եփուռն. — Եփումամբ օշան խժանչայի փոխուելով մարսելի կ'ըլլայ, ածխային թթուն իւր ծաւալն մեծցունելով կուռեցնէ հատկասինձն եւ որ վերջապէս իւր առաձգութիւնն կը կորսնցնէ :

Քննեմք այս գործողութեանց գործադրութեան եղանակն : Զրացումն. — Տաշտին մի կողմն կը լեցնեն ալիւրն, մէջ տեղն ալիւրի ծանրութեան $\frac{2}{3}$ ն միայն ջուր, ջուրին մէջն կը դնեն խմորն (levain) եւ ալիւրի $\frac{1}{10}$ 0, 5 աղ, այսպէս խմորն եւ աղ ջրոյ մէջ շաւղելէ վերջ աջ կողմէն ալիւրն փոքր առ փոքր առնելով այդ ջուրի հետ կը խառնեն եւ կը շաւղեն եւ այսպէս շարունակ մինչեւ որ ալիւրն սպառի. այսպէս շաւղելէ վերջ թրել կսկին. ձեռքով թրելէ վերջ խմորն տաշտին մէկ կողմէն միւսն կողմն կը տանին, ապա երկու ձեռքով կը ցածին չափ խմորի մաս մը կառնեն եւ վեր հանելէ վերջ վար կը ձգեն եւ այսպէս բազմիցս կատարելով օգն մէջը կը մոնայ եւ կը բանտարկուի. կրկին անգամ մէկ կողմէն միւս կողմն կը տանին եւ թրելէ վերջ, նկանակաց բաժնելով խմորման կենթարկեն :

Խմորումն. — Նկանակաց պտհանջեալ ծանրութեան 100ին 115 խմոր կը զտան գոր կռելէ վերջ կրկին անգամ մը մասնաւորաբար թրելով ալիւրին մէջ կը թաթախեն եւ զատ զատ կողոջներու մէջ կը թողուն ուր կսկսի խմորուիլ, այսինքն ածխային թթուին արտադրումամբ ուռենալով ծաւալն կ'աւելնայ :

Եփելն. — Երբ խմորումն լրանայ թիւերու վրայ դնելով փուռն կը խօթեն որք 2° — 500° տաքցուած ըլլալու են : Նկանակաց մակերեւոյթն 200° ջերմութիւն ստանալով նշան խրժանչայի կը փոխուի. ներքին կողմէ հազիւ 100° ջերմութիւն կ'ստանայ, 20 վայրկեանէն եւ մերթ 50 էն եփելն կը լրանայ :

Փռռն. — Փուռերու շինքն խիստ մեծ կարեւորութիւն ունի, բայց առանց պատկերի բացատրութիւնն անկարելի լինելուն վանց կ'ընեմ, եւ միայն կը բաւականանամ ըսել, թէ 3 մէթր երկարութիւն, 2.5 մէթր լայնութիւն, 40 հարկւրորդամէթր բարձրութիւն ունենալու է. լաւ է որ ունենայ 3—4 հատ ծակեր որք խորին կողմէն սկսելով եւ կա-

մարին վրայէ անցնելով փուռի բերնին վրայ գտնուող ծխահանէն դուրս կ'ելլան :

Ն. ՏԱՂԱՒԱՐԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԿՈՐՈՒՍՏԲ

ՀՐՈՒՆԷ Ի ԲԱՆԿԱԼԹԻ. — Ուրբաթ գիշեր մ'էր, օդն պարզ, լուսինն անամպ, ամէն ոք տակաւին արթուն և մինչգեռ ժամն երեք կը զարնէր՝ մեծ աղմուկ մ'է ծագեցաւ Բանկալ թիի մէջ, որոյ աղետալի բօլմն հասնելով մեր ականջ՝ առանց ոտից աման իսկ ագանելոյ (գուլպայներով) մօրս հետ վազեցինք դէպ այն կողմ՝ յոր մեր տունն և միանգամայն հրդեհն կը գտնուէր. բայց ամսոն ուր ներս մտնողն (եթէ կարելի լինէր) անկարելի էր առանց հրոյ անողոք ճիրաններուն զոհ լինելու դուրս ելնէր. յայնժամ սկսանք աղաղակել «Ջուր, ջուր...» : Ի զուր, ուր էր ջուրն եւ ուր հրէջքն. հազիւ հասան մի ժամէ, անոնք ալ մեզ համար չէին, քանզի արդէն մեր տան դործ ըմպած էր. մէկ մ'ալ յիշելով յանկարծ երկու զոյգ տարիներէ ի վեր աշխատած Հայ բժշկական քառից քառարանն՝ պարտիզի կողմէն հրով պաշարեալ մեր խոհարանն նետուելով — ուր մոռացած էի նորա (Բառարանին) մեծագոյն մասն պարունակող տետրակներն — հազիւ ազատեցի (մօրուքս եւ մագերս այրած) :

Երեք ժամէն հուրն իւր զօրութիւնն բաւական կորոյս, եօթ ցցեալ ծխահանք՝ իրր նշան այդ աղետազոյն փորձանայ կոթողից սէս հաստատ կեցան, հրկիղեալքս մէկ մէկ խուճի՝ կաղմկով չուրջ զհրդեհիւ մինչեւ ծագունն արեգական անքուն նստանք :

Ո՛հ, չեմ ցաւիր տունս, նորա կահուցն՝ եւ զգեստուցս, այլ միմիայն 15—20 ընտիր մատեաններէ բաղկացեալ փոքր մասեճնադարանս, յորոց ինձ ամենէն սիրելիքն էին՝ Գեր. Հլուրմիւզի, Բագրատունւոյ, Ալիշանի եւ Փաջունւոյ ամբողջ գործերն, Հայկազեան երկհատոր Բառարանն, եւայլն : Բայց թո՛ղ նոքա, ազնիւ ընթերցող, թո՛ղ որք դրամով վերստին կառնուին, այլ ինձ հետ ողբս Ամիրտովլաթ բժշկին՝ գրած

Ռաւմկական արուեստի գլխոյն — որոյ , ցաւ ի սիրտ , միայն Յառաջարանն կրցի ծանօթացնել Ազգիս՝ Հանդիսիս Նոյեմբերի թուով՝ զոր արդէն մի ամիս առաջ խմբագրութեան յանձնած էի հետզհետէ չարունակելու նպատակաւ — , միայլ աննշան հին ձեռագիր Ռաւմկական գիրք , Աղբարք , Վեցագարեայի մի մաս խառն ընդ Սաղմոսիւ եւ բժշկականութեանք , եւ այլ ուրիշ մանր մունր ձեռագիրներու , եւայլն : Գալով իմ բազմաշխատ երկանցս յորոց մին էր Տարեւք գիտութեանցն իսկ միւսն Աշխարհագրութիւնն , որ երկար ժամանակէ ի վեր ժամերս զոհած էի նոցա կատարման . աւանդ , նոքա եւս հոյս բոցոյն ճարակ լինելով ի մոխիր գարձան :

Դ. Քաղոց ՏՅՀԶ , Բանկալի

Կ. Յ. ՊԱՍՄՈՃԵԱՆ

[Պարոն Գարեգին Երամեան , որ վրայ քանիցս խօսած եմ , տասն ամ անյայտ ըլլալէ յետոյ՝ յանակնկալ անցեալ ամ օր մ'երեւցաւ Երկրագունքի գրասենեակն՝ արեւակէջ ու յաւտ հրալից : Յաջողեցայ ձեռքէն կորզել տետրակ մը յանգաւոր եւ անյանգ բանաստեղծութեանց , զորս նոր տարւոյս հետ կը սկսինք հրատարակել Հանդիսիս մէջ :]

Յրատարտու մինչ սերեւ ծառոց դողան ազգուն ,
Եւ դալկադէմ դիմօք անկեալ ի ստոր խուսափեն անդ
Անդ ուր մահուան է դուռ մքին եւ ուր տամուկ խաւար ,
Եւ մինչ հոռս առեալ հովմոց ուժգին խռովեն զալիս
Զալիս ծովուն այս գեղածուր իմ հրեմուանց
Եւ զաղաղակ անեղ սուլմանց խառնեն առ լուռն իմ քնար ,
Ո՛հ , յայնժամ զի տխուր բռչին նետլք աչացս ի վեր
Ի վեր յերկինս առ կապոյսն իմ նախկին անբժուքեան
Յոյր նանանչիցն արփենից նետդէր ինձ երգանկութիւն ,
Եւ սիւզ սրագին սիրափարեալ հոր նակասուս
Զարբուցանէր զաւիւն երգոց յիս աշխուժից . . .
Տեսանէի եւ ոչինչ , յԱդին դրախտին կարի լոկ ,
Եւ չէր Ադինն , բայց դարաս , դարաս ծաղկանց համբուրից
Կամ գորովոյ փափկիկ բոյն , ուր գիրկ առ գիրկ գլուրէր սէր

Ի քրմացանն անկողին ընկողմանեալ անկասկած...
 Ո՛հ, լուրքեանն այն անգոյր եւ տղայոց անգիտութեան
 Որ ՚ի նիրհս անընդ եւ շատանայր եւ վայելէր
 եւ բքօսանս իւր ձգէր կամուրջ ընդ վինն գերդ ոսայն
 եւ սլանայր հետ քիթուանց առ ումպ վարդից բաժակին
 Ունէր եւ քեւ հրեշտակի, այդ աղուամազ ծիրանեաց
 Անխառն բնաւ ի հողոյ կերտուած կնեայ ալապասր.
 Ոսկեգարդեալ գլուխն իւր ընդ շուք վարսից խարսիւեայ
 Ձերդ լուսասու գունդ գիշերց դառնայր ուսիցն իւր բոլոր
 Հասանէին կայծք անկէզ շափիւղ յաչացն ի վերայ.
 Խառնուրդ լուսից էր համակ, այն պատանեակն զուարթուն
 Սակայն էանց ամանակ, յաջորդեցաւ Արեալոյս
 եւ աներեկն Առաւօտ անցեալ ըստ մուտն էր՝ գիշերց,
 Տեսի գի չեմ ի յԱդին, եւ ոչ առ այն դառնալոց.
 Անկեալ էին գեղ եւ սէր անդ ի քթելս իմ ական
 եւ զուպառից անեղ զոռ կայր տարածեալ շուրջ զինեւ...
 Արդ առ անյարդարն ասպարէզ վին ընդ ստիւխ եւ դիմեմ
 եւ չիք ինձ սուր, չիք գրան, չիք մեղանակ փոխաւէն
 Ձի մի անկայց, ճշաւակ, ի մօռացոնս ապազայց...
 Այլ ես երբամ գլխիկոր, մարդ ի յաշխարհ ազգալից
 Բառնամ ի գիրկ դողդոջուն գայս զբեկեալս իմ բնար.
 եւ ընդ պատասառս ցնցոսեայ սփռեմ գվէրս իմ արհիւ,
 Մինչեւ գայցէ մահ, եւ ծածկիցիմ յաչաց բնեկեաց:

ԳՆՐԵԳՈՐԵՆ ԵՐՈՄԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՍԵՌԵՐՈՒ ՎԵՐԱՅ

Ա.

Թերեւս, սիրելի ընթերցող, պատահած է քեզ ներկայ
 գտնուիլ մի պերճախօս ատենարանութեան: Դիտած ես յայն-
 ժամ հոգւոյդ յուզմունքն, ու զննած ես շուրջդ եղող ունին-
 դիր ամբօխին դիմաց վերայ այլապան կրից ու հակընդդէմ
 զգացումներու փոխ առ փոխ նկարուիլն: Չե՞ս զգացած յայն-
 ժամ սիրազ իբր ալեկոծուած մի բուռն հողմէ, բռնաւոր

գաղափարաց հոսանք մ'որ կողովէ միտքդ , և կամքդ իբր քշուած տարուած մի անդինադրելի հզօր զօրութենէ : չե՞ս դիտած թէ ի՞նչպէս ամէն շուկ կը մարի գոռացող ձայնին առաջին շեշտերուն և բովանդակ բազմութիւնն ականջ կտրած կ'ունկնդրէ լսին՝ այնպէս որ այդ խուռնամբով հրապարակին մէջ ճանճի մի բզզիւնն պիտի կրնար լսելի լինել յատկօրէն : չե՞ս տեսած թէ ի՞նչպէս անցնիւր անհատ կախուած է՝ յակճիռ՝ ատենախօսին շրթներէն , թէ մէն մի ունկնդրի դիմաց գծերն ի՞նչպէս կը ներդաշնակին ատենաբանին դիմաց բացատրութեան , թէ ի՞նչպէս ամենուն սիրտք կը տրտիեն զուգարախ մի եւ նոյն կրկն ազդեցութեան տակ՝ որպէս թէ մի ելեքտրական հեղուկ սրտէ ի սիրտ ընթանար արագ մէկ ակնթարթի մէջ եւ ցնցէր միահաղոյն համայն հոգիներն , եւ թէ ի՞նչպէս հաւանութեան աղաղակներ ու ծափեր կ'արծակուին որոտընդոստ հաղարաւոր բերաններէ ու ձեռներէ , յեղակա՛րժ պայթում բռնն զգացման որ ընդ երկար բարձրացած ու զսպուած մնացած էր լանջաց տակ , երբ հրապարակախօսն կանգ կ'առնու մի պահ կամ կ'աւարտէ իւր ճառն : Եթէ չես կրցած նայիլ շուրջդ ու դիտել , այդպիսի պարագայի մէջ առանձին զգալով ինքզինքդ , մերկանալով գոգցես քու էութիւնդ ու պահ մ'ապրելով խօսողին մէջ , մտածելով եւ զգալով եւ կամելով նորա հետ , կրնաս քու հոգեկան կացութենէդ մակարեւել պլոցն : Այո՛ , այդպիսի է պերճախօսութիւնն : Կը բռնաբարէ միտքդ ու համոզում մի կը դնէ հոն : Կիրք մի կը բորբոքէ սրտիդ մէջ որոյ առջեւ կը լսեն ու կը շիջանին բոլոր յոյզերդ : Նախտակ մի մատնանիչ կ'ընէ քեզ յոր՝ իբր բնազդէ վարուած՝ կը մշուի կամքդ անզուսպ : Շունչ մ'է մեծագօր որ մէկ բերնէ կ'եղնէ ու կը փոթորկէ ողջոյն հրապարակն : սառն ամբոխ մի յանկարծ կը վառէ աւիւնով ու խանդով , հանդարտ ակումբ մի՝ որ նստած է անտարբեր՝ յոտն կը հանէ հրաճունչ մոլեգին , եւ կամ գրգռեալ ժողովրդեան մի վերայ կը ակօ՛ւն՝ գոգցես դիւթութեամբ՝ ոգին խաղաղութեան : Լսա՞ծ ես երբեք հովին յառնելն անտառին մէջ : Ըուռ էր այն : հեռաւոր մօտնչ մի կը լսուի հորիզոնին խորերէն որ երթալով կը մօտի , կը մօտէ մթին անտառին մէջ , եւ ահա սարսուռ մի կ'անցնի ծառոց

վերայէն, խուլ սօսափուն մի կը լսուի, երերակոծ կը տարու-
րերին ծառք, եւ սօսափունը կը բարձրանայ եւ ողջոյն ան-
տառն կը տատանի ու կը գոչէ ահեղագոռ : Նկատմ՞ ես
դարձեալ ալեխոռվ ծոփն որոյ վերայ կը շնչէ յանկարծ խա-
ղաղարար սիւքն : Գրգռող է՞ մեայլ կոհակք կ'անկնին կը
փշրին, կը ծաղկին ալիք ու կը ժպտի ալետոյ միսսպաղաղ մա-
կերեւոյթն : Մրրկաբեր հողմն ու խաղաղասփուռ գետիւռն
սերճախօսութիւնն է, եւ անտառն ու ծոփն՝ այն հաղա-
բաւոր հօգիներն որք նորա ազդեցութեան կ'ենթարկին :
Պերճախօսութիւնն է այս Դեմոսթէններու, Կլիկերոններու,
Ոսկերերաններու, Պոսիւէներու, Միրապոյներու, Չաթամ-
ներու, Լամարթիներու, Կամպէթաներու : Եւ ամէն անոնք
որք առաւել կամ նուազ ունին յինքեանս այդ աստուածեղէն
չունչն՝ ունին բաժին այդ գերազօր ազդեցութենէն, — կարո-
ղութիւն խօսքի զօրութեամբ ներգործելու մտաց, սրտի եւ
կամայ վերայ, որպէս կը սահմանեն զՊերճախօսութիւն, կա-
րողութիւն մտքերը նուաճելու այն գաղափարին դոր կը
բաղձայ մարդ ընդունուած տեսնել ուրիշներէ, գրգռելու
կամ հանգարտելու, խանդաղատելու կամ ամոքելու, սիրով
կամ ատելութեամբ, զմայլմամբ կամ պժգանօք համակելու
հօգիներն, կամեցողութիւնը չարժելու յայս կամ յայն գործ :
Արդարեւ գերագոյն կարողութիւն, որոյ ազօտ մի սլատկերը
կը տեսնէր Բասքալ ամէն այլ իշխանութեան վերայ եւ զոր
այնքան աւելի ազնիւ կը նկատէր որքան հոգւոյն՝ այն է
մարդոյ ազնուագոյն կարողութեանց վերայ ի գործ կը դըր-
ուի այն :

Այս կարողութիւնն, յայտնի է, մարդոյն հետ միայն կըր-
նայ ծնիլ. բնութիւնը կուտայ զայն առանձնաշնորհեալ ոգի-
ներու : Ուսմունք չեն կարող փոխանակել նմա : Արիւտոտելի
եւ Կուինտիլիանոսի բոլոր հսկանորական կանոններն թէ լե-
ցնես մի մտքի մէջ սր ի բնէ գութի է այդ ձիրքէն՝ չես յա-
ջողիր յառաջ բերել խօսող մ'որ գէթ հաւատար զօրութեամբ
կարենայ մրցիլ մի անարուեստ ատենաբանի հետ որոյ բերնին
մէջ, սակայն, բնութիւնը դրած է մի կրակէ լեզու : Հաւա-
սար կրթութեամբ դարգացեալ անձինք կարող են մի եւ նոյն
գիւրութեամբ, մի եւ նոյն ազդուութեամբ եւ մի եւ նոյն

արդեամբ խօսիլ նոյն նիւթոյն վերայ : Յոյժ հաւանականա-
բար նոյն համոզումներն ունին , նոյն զգացումներով տողոր-
ուած են , եւ սակայն մին կարող է իւր համոզումներն անցընել
այլոց մտքին մէջ եւ զայլս համակրել իրեն , եւ միւսն հազիւ
կրնայ անգոյն անկենդան մի բացատրութիւնն ընել իւր գաղա-
փարին եւ զգացման : Այնքան տարրեր է պերճախօսութեան
կարողութիւնն արուեստէ որ սովորական է տեսնել ռամկաց
իսկ մէջ այնպիսիներ որոց ուսեալն ալ հաճութեամբ ունին
կը դնէ , վստն զի պայծառութիւն մի կայ իրենց խօսքին մէջ ,
կարգ մ'ու աստիճանաւորում մի , ջերմութիւն մ'որ սրտինն
է , երկնեալեւ թան մ'որ երեւակայութեանն է , շէշ մ'որ
հոգւոյնն է : Բնազգաբար կը խօսին այդպէս . լեզուանի են ,
պերճախօսի խմորն ունին : Եւ արդէն արուեստն հոս եւս ,
ինչպէս ուրիշ ամէն տեղ , հետեւած է կարողութեան . տե-
սականը յետոյ է քան զգործնականն : Գեռ հոստորութիւնն
չտեսնուած , դեռ իստկրատ , Արիստոտէլ եւ Կոլինալիխա-
նոս պերճախօսութիւնն կանոններու եւ օրինաց չենթարկած ,
ճարտասան ատենաբաններ կը վարէին ժողովուրդներն իրենց
լեզուին ծայրով , բարուց խժգժութիւնը կը մեղմէին , ակարբ
կը պաշտպանէին ըրիտ ուժոյ բռնաբարութեանց դէմ , ըն-
կերութեանց եւ քաղաքաց հիւմ կը դնէին , անհատից ու ցե-
ղից մէջ արիւնային պայքարներ կը խաղաղէին . Սոլոն եւ
Պերիկլէս օրէնք կուտային Աթէնքի , Տիրտէոս իյաղթու-
թիւն կը տանէր Սպարտացիներն : Այո՛ , իբր առաջին պայ-
ման , հարկ է որ պերճախօսն ընդունած լինի բնութենէ ինչ
ինչ ձիւքեր , յատուկ կազմաւորութիւն մի : Կորովի , ուղղա-
խոհ եւ արագաթուիշ միտք , խորագգած՝ դիւրաւառ սիրտ ,
զօրեղ երեւակայութիւն եւ ճաշակ , սոքա են հիմնական կա-
րեւոր հանգամանք ճարտարխօսին . պէտք է որ հաստատէ
եւ հերքէ , դատէ , իմաստասիրէ , զուգորդէ գաղափարներն ,
սպա հարկ է որ լինի քաջ խորհող , չուտ մոռաժող , լաւ
տրամաբանող . պէտք է որ մարդկային սրտի թելերն թր-
թռացնէ , հոգւոյն խօսի , կոչում ընէ զգացումներու՝ բնազդ-
մանց , եւ առ այս հարկ է որ զգալ գիտնայ , յուզուիլ գիտ-
նայ . — « Ինձմէ արտօսը խելլու համար քեզ պարտ է ար-
տասուել , » ըսած է Պօպլոյ իրաւամբ . — . պէտք է որ կեն-

գանի եւ ազդու պատկերներով ընծայեցնէ իրողութիւններն եւ յզանայ ու կտարակցէ համոզակեր հնարքներն, ուստի եւ հարկ է նմա ունենալ աշխոյժ երեւակայութիւն, եւ վերջապէս կարենալու համար ընտրել ազնիւն ու վայելուչն, գեղեցիկն ու պատշաճն պարտի օժտեալ լինել ճաշակաւ :

Բայց չէն բաւեր սոքա կազմելու կատարեալ ճարտարախօսան : Ո՛չ միայն իւր միտքն պիտի լինի ի բնէ կորովի՝ ողջախօհ՝ այլ և լուսաւոր, զարգացեալ. ո՛չ միայն իւր սիրտն պիտի լինի գիւրազգած՝ այլ և ազնիւ, մշակեալ : Եթէ իւր յաղթանակը մտքերը նուաճելն է, ճշմարտութիւնն է իւր գերազանց զէնքն, եւ որչափ աւելի ճշմարտութեանց լուսով ողորուն ու պարարուն է իւր հանճարն՝ այնքան եւս հզօր ու արդիւնաւոր է նորա ներգործութիւնն ոգիներու վրայ : Ստուծեան, նախապաշարու մի վերայ հիմնուած չէնք մի, թէ եւ ճարտար, իսկոյն կը կործանի ճշմարտութեան մէկ շնչն : Պէտք է որ գիտութեան հեղինակութիւնն միանայ բնածիր հանճարոյ ուժոյն հետ. պէտք է որ ամբօխն այնպէս նայի ճարտարախօսին որպէս նաւազն փորոսին : Եւ յետոյ հարկ է ճարտարախօսին լինել այր բարի, պարկեշտ : Ո՛չ մի յատկութիւն կարող է ներշնչել ունկնդրին այն հրապրոյ ու փտահոլութիւն զոր կ'ազդէ առաւելութիւն : Հիները պերճախօսը կը սահմանէին « Պարկեշտ մարդ *δωρὸς* ἢ *παιὼς* », եւ Գեղեցիկ-Դպրութիւնքն կ'անուանէին Բարի-Դպրութիւնք (*Optimæ litteræ*) : Վովնարկ ըսած է « Մեծ մտածումները սրտէն կու գան » : Եթէ այդ սիրտ չբարախէ ազնիւ եւ վեհ գգացումներով, եթէ գեղեցիկն, բարւոյն, ճշմարտին սէրն չտիրէ նորա մէջ, եթէ հանրային օգտի կիրքն չը վառի ի նմա, ի՞նչպէս կրնայ դուրս ցայտել անտի ճշմարիտ պերճախօսութիւնն : Ի՞նչ որ ալ ընէ, պիտի խօսի հրապարակախօսն յանուն ճշմարտութեան, յանուն Արդարութեան, յանուն Եղբայրութեան, յանուն Հայրենեաց եւ Աստուծոյ, եւ երբ այդ անուններ պատիր դիմակներ են որոյ տակ կը ծածկէ նա անձնական չահն ու գժուձ կրից գոհացման տենչն, այն ատեն ի զուր պիտի գոռայ չանթէ, ունկնդիրն կը ճանչէ զինքն ու կը խնդայ իւր ապիկար ճիգերուն, իւր ճամարտակութեան վերայ. եւ եթէ չճանչէ իսկ, կեղծաւոր պերճախօսութիւն մ'ունի՞ այն սրտաքին չեղտերն, այն

կենդանի հուրն, այն անդիմադրելի հրապոյրն զոր ներքին համոզման, հոգւոյ ճշմարիտ յուզումներուն մէջ միայն կարող է գտնել ատենաբանն: Շատոնց ըսած է Սոկրատ, « Երեւելու ապահովագոյն միջոցն լինելն է »: Ի՞նչ բանի կը ծառայեն հոնքոսական բարք (mœurs oratoires) եթէ ճառին մէջ իրական բարոյց (mœurs réelles) ցոլացումն չեն: Ժուպէրի համեմատ ալ, « Պէտք է որ մտածումներն հոգիէն ծնին, բառերը մտածումներէն եւ խօսքերը բառերէն »: Հոգիէ վուրկ ճառ մի հիւս մ'է մեծահնչիւն այլ դատարկ բառերու, փայլուն այլ սնումէջ ձեւերու եւ չարժանանար այն յաղթանակին որ պահուած է անկեղծ՝ համոզեալ հոգիներէ բղխած խօսքերու: ամա մ'է որ կը գոռայ առանց անձրեւելու:

Երբ ճարտարախօսն իւր բարձր ու զարգացեալ բանասկանութեան, իւր վառ երեւակայութեան, իւր զգայուն եւ անկեղծ սրտին, իր վայրկեանական տպաւորութեանց ու պարագայից ներշնչումներուն մէջ քաղած է իւր գաղափարներու, պատկերաց եւ զգացումներու գեղեցիկ շղթային օղակներն, հասած է այլեւս արուեստին կատարելութեան եւ բան մ'այլ եւս չի՞ պակասիր իրեն ամենեւին ապահով եւ արագ դորձելու համար իւր յաղթանակն. — այո՛, անսարակոյս բան մ'ալ պէտք է իրեն, եւ այդ է ձայնը, այդ է ձեւը: Գիտեմք թէ Գեմոսթենէսի համար ատենախօսին առաջին յատկութիւնն ալ, երկրորդն ու երրորդն ալ այս էր: Եթէ արդի ժամանակաց ունկնդիրն ճառին ընտրութեան առաջին պայման կը նկատէ իմաստն ու զգացումն, չի խտտեր բնաւ գեղեցիկ առողանութիւն մ'եւ մարմնոյ համր լեզուն որ կը միանայ խօսքին հետ, մանաւանդ զի ճառն ի նմանէ կ'ընդունի անհամեմատ կենդանութիւն եւ նորօրինակ ուժգնութիւն: « Ի՞նչ պիտի ըլլար ապա եթէ նոյն ինքն առիւծը լսէիք », կ'ըսէր Եսքինէս՝ յետ ընթեռնույ իւր հակառակորդին ճառերն իւր աշակերտաց որք մոլեգինս կը ծախահարէին՝ ընկճուած նոցա զօրութենէն եւ գեղեցկութենէն: Անոգի, անդոյն արտասանութիւն մի կ'սպաննէ գեղեցիկագոյն ճառն, եւ ատենաբանին ցուրտ ու անշարժ կերպարանն եւ դէմքն ցուրտ եւ անտարբեր կը թողուն ունկընդիրներն ալ: Հնչուն, թրթռուն, յստակ ու ձկուն ձայն մի, որ գիտէ յարմարիլ ըստանին ընդարձակութեան, որ կարող

է բարձրանալ եւ խոնարհիլ իմաստից սաստիկութեան կամ մեղմութեան համեմատ, եւ զգացման նրբագոյն ու փափկագոյն երանգները բացատրելու համար անթիւ շեշտեր ու ոլորակներ ունի, բամբին ու սուրին, դաշին ու գոռին մջտեղ հարուստ աստիճան մի խաղերու, այդպիսի ձայն մի հզօր օժանդակ մի է ատենադասին եւ թանկագին մի պարգեւն բնութեան. եւ եթէ միանգամայն խօսուէն է դէմքն եւ սրտին յոյզերուն հաւատարիմ թարգմանն, եթէ իւր աչերն դիտեն փոխ առ փոխ արցունք, ժպիտ կամ լոյս ցայտեցնել, եւ իւր անձն համակ զիտէ կրքի մի ներքեւ սարսուռ եւ իւր ձեռներն ու մատները գիտեն հրամայել, պաղատիլ, սաստիլ, գգուել, ցուցնել, չափել, ո՛հ, այն ատեն չգիտեմ ինչ կը լինի ճարտարախօսն, ինչ կը լինի ատենաբանութեան բեմն. Թարոր մի կը լինի բեմն ուր ատենախօսը կը ներկայանայ իրբեւ այլակերպեալ մարդարէ, բազին մ'ուր կը բորբոքի հուր մի նուիրական որոյ ոգեւոտ ջերմութեան իւրեանց երակներուն մէջ ծաւալիլը կ'զգան միանգամայն ամէն ունինդ իրք. . . :

Հապա արուեստը, հապա հռետորական ուսմը, ո՛ւր պէտք է դնել զայն. խոստան եւ անպիտան պէտք է համարիլ եւ հին դպրոցականութեան սին ու ոսին հրահանգաց կա՞րգը վտարել: — Այո՛ եւ ոչ: Այո՛, եթէ Հռետորական արուեստ ըսելով հասկնամք այն ճղճիմ բաժանումներն, այն անվերջանալի խորատներն, այն կազմուպատրաստ հնարքներն, այն կնճալի կանոններու շեղձն, այն անբնական կամայական կապանքն, զորո՞ Գորգիասէն սկսեալ մինչեւ Էմիլ Լըֆրան՝ անձկամիտ վարժապետներ աւանդած են իրբեւ անվրիպելի գիտութիւն եւ անյեղլի օրէնք ճաշակի, եւ որք ուսանող պատանութեան միտքը չարջարելէ, բնական ճաշակը թառամեցնելէ ու մոռուոր արգասաւորութեան աղբիւրը ցամքեցնելէ զատ արդիւնք չեն ունեցած: Բաժնած են ինչ որ բնութիւնը խառնած յօդած է, ընդհանրացուցած են ինչ որ հեղինակաց ոմանց կամ ժամանակի մի մասնաւոր եղանակն էր միայն, բանաձեւերու մէջ դրած են ինչ որ հոգւոյն մէջ է միայն, ազատ մտքին բացատրութեան որոշ կերպ ու կաղապար սահմանած, անկայուն երեւոյթութեան անփոփոխ ոլորտ մի գծած եւ զգացման ըսած են « Այսչափ միայն զգա »: Տէքարդի հետ կ'ատեն ես

այս ճարտասանութիւնը, Մուկէրի հետ կը խնդամ այս *ithos* ին եւ *pathos* ին վերայ, Բասքալի հետ կը կրկնեմ թէ ճշմարիտ ճարտարխօսութիւնը կը ծիծաղի (այսպէս հասկցուած) ճարտարխօսութեան վերայ, եւ լաւագոյն կը համարիմ թողուլ ուսանողն իւր բնիկ ճաշակի թեղադրութեանց քան տալ նմա այդօրինակ տաղտուկ իմաստակ առաջնորդներ, որպէս անհամեմատ կերպով լաւագոյն եղած են միշտ նոքա որք հոգիով միայն խօսած են քան զայնս որք՝ այսպիսի արուեստակութեամբ՝ իւր հետտորական տիտաններ՝ բառից լեռներ իրարու վերայ բարդեցին։ — Ո՛չ, եթէ հետտորական ուսումը ըսելով կ'ըմբռնեմք ինչ ինչ ընդհանուր կանոններ ողջմտութեան եւ ճաշակի, ինչ ինչ հրահանգներ ոճոյ էական հանդամանաց նկատմամբ եւ մանաւանդ մեծ ճարտարախօսաց ընտիր հատուածոց, նոցա մէջ պարունակուած իմաստի եւ ձեւոյ գեղեցկութեանց, համոզելու եւ շարժելու եղանակաց ուսումնասիրութիւնն եւ ժամանակաւ ու տեղեւաւ տարբեր գրական հոյակապ յիշատակարանաց աննախապաշար վերլուծութիւնն։ Այսպիսի ուսում մի կը կրթէ ու կը փափկացնէ բնական ճաշակն, գրական գեղեցկութեան զգացումը կ'արթնցնէ, մտապէս եւ բարոյապէս կը զօրացնէ ու կը բարձրացնէ, կոչումներ կը գրգռէ, արուեստին հնարից ընդարձակութիւնը կը ցուցնէ, կ'ուսուցանէ վստահիլ մտաց եւ սրտի բնազդումներուն ու երեւակայութեան հեղեղին միակ թումբ ճանչել բանականութիւնն։ Մինչ առաջինը կը հաշմէ, վերջինը կը զարդացնէ։ մինչ նա քմածին օրինաց եւ անհիմն կանոնաց բազմաթիւ շինուածի մի տակ կ'ընկճէ նորաթեւ իմացականութիւնն, սա ազատ ու պայծառ հորիզոն մի ցոյց կուտայ նմա եւ մատնանիլ ընելով միջոցին մէջ սառաւնող արծիւներն՝ կը խրախուսէ թռչիլ նոցա ետեւէն։ Այսպէս ըմբռնուած հետտորական կամ գրագիտական մարզանք մ'անտարակոյս մեծ արդիւնքներ ունի եւ օգտակարագոյն պատրաստութիւն մ'է ատենախօսի պաշտօնին։ Թէեւ անկարող պերճախօսութիւն յառաջ բերելու անդ ուր բնութիւնը զլացած է իւր տուրքը, օժտեալ հոգիին կ'ընծայէ լիապարար փթիթ մի, կը զտէ կը յղկէ հանճարոյ բնազործ ագամանդն եւ կը շողացնէ զայն գեղարարի։

Եւ երբ ժողովրդոց մէջ կերեւին այսպիսի անհատականութիւններ, զոր բնութիւն եւ ուսում միաբանած են կազմակերպել, երբ ի յայտ կու գան ճշմարիտ եւ կատարեալ պերճախօս ոգիներ եւ միջավայրին մէջ յորում կ'ապրին՝ բաւական ազատութիւն կը գտնեն շարժելու եւ գործելու, որչափ մեծ կը լինի իւրեանց ներգործութիւնն մարդկային ազգի ճակատագրաց վերայ: Կատարեալ պերճախօս մի՛ քաղաքակրթութեան մեծագոր գործիչ մի է. իւր ազդեցութիւն անդիմադրելի է եւ միշտ բարերար: Ի՞նչ է իւր գործը. — ճշմարտութիւն սիրել, արդարը պաշտպանել, օգտակարին մղել: Եթէ պաշտօնեայ մ'է կրօնից, կրօնական հաւատալիք կը մերկանան իրենց խորհրդանշանական քօղն ու վսեմ բարոյականի մ'երեւութիւն տակ նոր ինն յայտնութեամբ կը պարզին մարդկային մտաց եւ կը լուսաւորեն խիղճը. եթէ դիտուն մի, բնութիւնն եւ ընկերութիւնը վարող օրինաց իրկաւէտ ըմբռնման կը բարձրանայ անջան տաքսիին իմացականութիւնը. եթէ ժողովրդեան ներկայացուցիչ, հանրային շահերն գձուծ եւ բռնաւոր ետութեան դէմ անսլարտելի զօրաւիգ մի կը գլուխեն ի նմա եւ հասարակաց ձայնն ահեղալուր արձագանգ մի. եւ եթէ փաստաբան, Անիրաւութիւնն սոսկմամբ կը տեսնէ նորա վերայ զրկելոյն իրաւունքը մարմնացեալ՝ կատաղի եւ վրիժառու, եւ Ոճիրը նորա ձայնին մեջ կը կարծէ լսել քառմնեցուցիչ դոշումն սրտմաեալ Արդարութեան:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԷՐԵԱՆ

ԿԻՆՆ

Ի՞ՆՉ Է ԿԻՆՆ

Ահա հարցում մը, մեծ եւ ահռելի յիրաւի, ում պատասխանն այնքան դժուար կ'երեւի. եւ սակայն շատեր են պատասխաններ այս հարցման, շատեր յայտներ են կարծիքներ միմեանց անման, եւ ջանացեր են գծել, որոշել կին էակին

գոյութեան եւ արժանեաց սահմանն : Այդ շատերու մէջէն՝
յառաջ բերեմք աստ մի քանին .

Մալէերսկի կ'ըսէ , « Աշխարհիս վերայ միմիայն երկու ազ-
ւոր բաներ կան , կիներն ու վարդերն , եւ միայն երկու ա-
ղէկ բաներ , կիներն ու սեխերն : » Ուրեմն , ըստ ֆրանսե-
րէն լեզուի խոհուն վերանորոգչին , « աղւոր եւ աղէկ բան
մ'է՛ կիներն » :

Տիւֆրինէ կը կոչէ կիներ

« Թռչուն մը՝ որ օրն երեք անգամ փետուր կը փոխէ . շա-
ղակրատ եւ կռուարար անծեղ մ'է՛ իւր տան մէջ , սիրա-
մարդ մ'է՛ ընկերութեան մէջ , աղաւնի մ'է՛ սիրոյ մէջ . . . »

Վօլթէր պատահմամբ կ'ընէ գ'այն

« Եղէգ մը՝ գ'որ է՛ն թեթեւ հոյն իտի կը չարժէ . . . »

« Երկրի գեղեցկագոյն կէտն են կանայք » կ'ըսէ Ժան-Ժազ :

« Ո՛ր կիներ , կը գոչէ Տիարրա , խիստ տարօրինակ մանուկ-
ներ էք դուք . — Այո՛ , կը պատասխանէ Կրիմօ տը լա Ռէյ-
նիէր , մանուկներ են , բայց

« Մանուկներ են՝ որք կը կառավարեն գ'աշխարհ : »

Պէրնարտէն տը Սէն Բիէռ ալ՝

« Կանայք , կ'ըսէ , կենաց ծաղիկներն են , ինչպէս ման-
կունք՝ անոր պտուղներն են : »

Լըկուվէ կ'անուանէ կիներ .

« Նուէր գ'որ մարդկան շնորհեցին երկինք : »

Ռէդէիֆ տը լա Պրըթօն՝

« Էսի մը՝ որ մարդուն հետ միանալով կատարեալ ամբողջ
մը կը կազմէ : »

Տը Պօնալո՛

« Մարդկան բնական ընկերն : »

Կարելի է նաեւ իրաւամբ ըսել Ա . Տիւսէյի հետ .

« Կիներ այն քաղցր ու քնքոյշ գաղանիքն է՝ գ'որ ամէն ոք
առանց թափանցելու կը սղալտէ : »

Ըստ Նարոլէոնի

« Կիներ՝ Աստուծոյ քանաւտեղծութիւնն է . արժակ գրութիւնն
ըլլալով՝ մարդ : »

Տը Լիվրի համոզուած է թէ՛

« Մարդոցմէ ուրիշ ամէն էակի հետ հրեշտակներ պիտի ըլ-

լային կանայք. մարդոյ հետ՝ կին են միայն, եւ այդ ալ, արդարեւ, հրեշտակ ըլլալէ մեծ տարբերութիւն չունի: »

Ըստ տը Սէկիւռի

« Կանայք՝ աշխարհի թանկագին այն զարդերն՝ մեր գոյութեան մի երկրորդ հոգին են որ, ուրիշ մարմնոյ մը մէջ, սերտիւ կը համապատասխանէ մեր ամեն մտածմանց՝ զորս իրենք կը վառեն եւ որոնց կը մասնակցին, եւ մեր տկարութեանց՝ յորս կը կարեկցին, առանց սակայն երբէք տկարանալու: »

« Կինն, կ'ըսէ Ալֆրէտ տը Միւսէ,

Յ'երկրի թռչունն է գեղանի

Զոր ունենալ մեզ մարթ Լինի: »

Եւ կամ՝ լաւ եւս՝

« Մի բրուտէ շինուած դիւրարեկ հողալէն աման մ'է: »

Աւելի հեռուն՝ կը յիշէ Հալլէ գիտունին հետեւեալ խօսքն որ ահաւելի կը թուի իրեն.

« Կինն՝ է մարդկութեան ջգուտ մասն: Իսկ մարդն՝ անոր մկանուտ մասն է: »

Շատերու համար, կ'ապահովէ ժօրժ Սանտ.

« Ընտանի կենդանի մ'է կինն, որ տան կարգաւորութեանն հսկելու, կերակուր եփելու եւ թէյ սպտրաստելու միայն կը ծառայէ: »

Բայց այս՝ աւելի գանգատ՝ քան թէ կարծիք մ'է. փութանք հաճելի յիշատակութիւն մ'ընել.

« Կին, կ'ըսէ Սթէնտալ, հեզանոյց գործի, դաշնակալատ, գեղունակ ջութակ որուն աղեղն ըլլալ սլարտի Սէրն եւ ածողն ալ՝ մարդն: »

Մէջ բերենք վ. Հիւկոյի մի չարամիտ ասացուածքն ալ.

« Կինն՝ կարի կատարելագործեալ սատանայ մ'է. .: »

Պալզագէն ալ փոխ ուզենք երկու խօսք.

« Կինն՝ սքանչելի էակ մ'է որ հաւասար դիւրութեամբ կը հանէ ձեռնոցներն՝ իւր ձեռքէն, եւ սէրն՝ իւր սրտէն — կանայք մարմարեայ փառարաններ են: »

(Շարունակելի)

ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Ա.

Այնթապ, 8/20 Յունուար 1885

Պատուական ընթերցող, Հայ մամուլէն մի քանի էջ մուրալով Կիլիկիոյ համար՝ չեմ կարող անշուշտ յետադարձ ակնարկ մը ձգել անցելոյն խորը, յանդուգն մատով մը քրքրել հնութեան քօղը եւ իննեւտասներորդ դարուն մէջ ի վեր հանել այն գերերը, որք երբեմն այս թատրաբեմին վրայ ներկայացուեր են։ Արդարեւ ի՞նչ վոյթ մեզ այժմ գիտնալ, թէ ո՞վ էր Քիլիքս որ առաջին գաղթականութիւնը հաստատեց աստ, թէ ինչպէ՞ս պղտոր Կիւդնոսի հրապոյրը մեծին Ալեքսանդրի կենաց եւ հանուր աշխարհի քաղաքականութեան հետ խաղի ելաւ, թէ ո՞ր մնացին այն խորոտ ծովահէնները որք մինչեւ Հռովմէական Պետութեան պատիժ եղած էին, թէ ի՞նչ եղան Դշխոյին Կլէոպատրայի ոսկեճամուկ նաւակն ու թիակը, համա ու հոտը եւ խունկն ու լոյրը, որք մինչեւ իսկ Կետարներու եւ Անտոնինոսներու տիեզերահօջակ լեզէսներուն սրին ու թրին յաղթական կը հանդիսանային, թէ ի՞նչու Ֆրետերիկ Պարպարոսա ի վերինն երուսաղէմ չուելու համար տղմուտ Կալիքադնոսի յորձանքներուն յանձնեց ինքզինքը...։

Թողունք ուրեմն այս հոգերը պատմութեան վարդապետներուն, եւ աղքային դիտալով ակնարկ մը ձգենք այն ընդարձակ գաւառին վրայ, որ կը տարածուի Տորոսի լեռնաշղթայէն մինչեւ Սուրիական դաշտը եւ Եփրատէն մինչեւ Միջերկրական ծովուն ու Սելեւկիա գետին ափունքը։ Այս է ահա ներկայ Կիլիկիան, որ թէեւ կրօնական գաւազանի մը պաշտպանութեան տակ միացած սլաշարեալ է բարոյական աղէտներով։ Անտարբերութիւն եւ տգիտութիւն կը տիրեն այս դաշտին վերայ՝ սպառնալով մարել տակաւ մեր կրօնական եւ աղքային կեանքն։

* * *

Կիլիկիա բնութենէն օժտուած է մի պատուական դիր-

քով: Տաւրոսի եւ ամանոսի շղթայից բարձրաբերձ գագաթներն ու մշտադալար ծործորները, Սարոսի, Կիւղնոսի, Կալիքադնոսի եւ Պիրամէսի՝ գետակներն ու հովիտները եւ Միջերկեայ ծովուն ընդարձակ ծոցերը ոչ նուազ բարիքներ են Կիլիկեան աշխարհի համար:

Բայց, աւաղ, որ կը հալի ու կը հիւծի հայ տարրը զինքը շրջապատող կրօնական անիշխանութեան փոթորիկներէն եւ այն ընդհանուր երեւոյթէն՝ որ միայն յունահատութիւն կը ներշնչէ ինձ նման թերահաւատներուն:

Կիլիկիոյ վիճակը 250000 հայ կը պարունակէ, թէեւ դժուար է երաշխաւորել այս թուոց ստուգութիւնը. առաւել եւս դժուար է իմանալ թէ ինչ աստիճան խնամեւ հոգ կը ստարուի այսքան կարեւոր տեղ մը, այսքան վտանգներու դէմ պահելու եւ վարելու, քանի կարող առաջնորդ կայ, քանի արժանաւոր քահանայ, քանի օրինաւոր վարժարան եւ քանի բարեկարգ վանք: Ամեն կողմէ դժգոհութեան ձայներ կը հասնին: Անտիոքէն մինչեւ Կիւրին եւ Տարսոնէն մինչեւ Հոռովկայ խուլ հծծիւն մը կայ որ բանիմաց ժողովրդեան հոգւոյն խորերէն կը բխի եւ կը հասնի մինչեւ Սոյ փոշոտ աթուոյն ոտքերուն ներքեւ արծազանք տալու: Այլ ի զմէ: Ամեն գոռում գոչում, ամեն բողոք եւ դժգոհութիւն մէյմէկ բզզանք կը լինին եւ կը կորսուին ահադին անտառներու մէջ եւ Կիլիկեան հանգոյցը լուծելու նպատակաւ երեսփոխանական որոշումները յօդս կը ցնդին...:

* * *

Կիլիկիան ներկայացնող գլխաւոր քաղաքներն են հիւմա՝ Ատանա, Տարսոն, Սիւս, Հաճըն, Զէյթուն, Մարաշ, Այնթապ, ինչպէս նաեւ Կիւրին եւ Անտիոք: Բայց ժողովրդեան հոծ բազմութիւն մը՝ գրաւած է լեռանց շղթայից երկայնքը: Հաճընի բարձրաւանդակէն մինչեւ Անտիոք, Ամանոսի եւ այլ Տորոսեան ճիւղերու վրայ սփռուած հայ ժողովրդեան հաշիւը պատկառելի թիւ մը կ'ընծայէ: Քաղաքացին իր լեզուն կորուսած է շատ տեղ, բայց մէն մի գիւղացին ունի իր յատուկ լեզուն: Այս հայերենները որոնց ոմանց ճաշակը պիտի ներկայացնեմ ուրիշ առթիւ, մեզ համար անհնար է հասկնալ: Կարի արգահատելի է այս գիւ-

ղացւոց վիճակը եւ միշտ զուրկ մնացած են ամեն տեսակ խնամքներէ : Մարաշի շուրջը միայն 50ի չափ Հայ գիւղեր կը բաշուին : Միջերկրականի արեւելեան եզերքը նոյնպէս շատ մը գիւղեր կան , որոցմէ կը յիշեմ աստ Հասանպէյլի , Գալատուրան , Էյպէզ , Պիթիաս , Եարփուզ , Եօղուն Օլուզ , Քէսապ եւ այլն , եւ այլն , ուր եթէ Հայ մշակներ չկան ժողովուրդը հոգեւորապէս մխիթարելու , կրթելու , մարդ ընելու եւ նոցա վրայ մի ծանօթութիւններ տալու՝ չեն պակսիր սակայն Բողոքական եւ Լատին միսիոնարներ , որք աստ անդ , սքանչելի բլուրներու վրայ , օգաւէտ եւ Զրալից վայրեր ընտրած եւ իշխանական պալատներ հիմնած՝ Տիրոջ գործը յառաջ կը վարեն եւ կը ջանան ճշմարիտ Քրիստոնեայ շինելու խեղճ լեռիցիները , որք բունէ իսպառ չունին : Եւ այս խեղճերուն եւ ոչ մի Հայ ձեռք կը կարկառէ , եւ ոչ մի հոգեւոր հովիւ կ'այցելէ ու կը մխիթարէ , եթէ ոչ այն տէրտէրը կամ վարդապետը , որ մերթ ընդ մերթ կը հասնի Ս . Միլուն վաճառելու եւ այս թշուառ արարածները կրթելու համար : Մեր պապերը տգէտ են եղեր որ չեն գիտցեր պարագայներէն օգտիլ մոտաւորապէս զարգանալու համար : Մենք չենք գիտեր թէ օտարք ինչ կը գործեն այս երկրին մէջ :

ՈՒՂԵՒՈՐ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔՆ

Վիեննա , 1885 Յունուար 2

Ազնիւ բարեկամ իմ ,

Ամանորի արձակուրդն հասաւ . դասք դադրեցան եւ Համալսարանն փակեցաւ երկու եօթնեակներէ յետոյ վերաբացուելոյ համար : Ուսանողին շատ սիրելի են այս օրեր . վասն զի քրտնաջան աշխատութիւններէ յետոյ , վերջապէս կը թողու գիակ , ոսկր , կարկին եւ տարրերն , վերջապէս ամեն ինչ որ սահմանուած է ուսուցանել զինքն եւ պատրաստել ապագային համար մի ներհուն մարդ , եւ կը մտնէ հաճոյից աշխարհին մէջ ուր կ'անցնէ իր ժամերն ամեն տեսակ բերկրութեանց եւ

գրօսանաց մէջ : Աստ , օրինակի համար , եթէ մի պարահանդէս կայ , կը տեսնես ուսանողաց մի հոծ բազմութիւն . անդ , եթէ նուագահանդէս կայ , նմանապէս : Այս ուսանող երիտասարդութեան մի մասն որ լինելով մեծատան վաւակ , ունի մեծ գումար իւր տրամադրութեան ներքեւ , եւ որ սակայն չէ այնքան աշխատող որքան աղքատ եւ միջակ դասակարգերու վերաբերող ծնողաց վաւակունք , օգուտ կը քաղէ արձակուրդէն եւ փոխանակ զայն համեստութեամբ վայելելու , կ'անկանի տեսակ տեսակ ծայրայեղութեանց մէջ եւ կը փայլի իւր շուայտութեամբ : Իսկ միւսք , այսինքն միջակ կացութեան պատկանողք կը միանան իւրեանց ընկերներէն միոյն սենեկին մէջ , կը կազմեն մի ընկերութիւն եւ հաճոյ խաղերով , անմեղ կատակներով եւ ակտրժ խօսակցութեամբ կ'անցնեն իւրեանց ժամանակն , ի հարկէ նրութեան բարիքներէ եւս չ'զրկուելով :

Չը գիտեմ սակայն թէ աղքատիկք ինչու չունին միութեան այս լաւ հոգին որ պիտի կարենար զիրենք արտիւնել իւրեանց պանդխտութեան մէջ եւ ամոքել իւրեանց դժուար վիճակն : Կարծէք թէ , իբրեւ ճշմարիտ յուսահատեալներ , կը քաշուին իւրեանց խցոյն մի խորշն , անիծելով իւրեանց բախտն եւ երբեմն ակնարկներ ձգելով պատուհանէն այն զուարթ բազմութեան վերայ որ կը փութայ փողոցներուն մէջն յեկեղեցի կամ յ'գրօսատեղի : Արդարեւ , կան ի վիէննա այլ եւայլ աղքատութիւններէ կազմեալ ընկերութիւններ որք նպատակ ունին ուշիմ եւ աղքատ ուսանողաց նպաստել , սակայն սոցա անհուն բազմութիւնն եւ ընկերութեանց անձուկ սահմանն որով իւրեանց չ'նորհն կը զլանան ամեն օտար աղքատութեան վերաբերող ուսանողաց , ցարդ չեն կարողացած այս վիճակն ըստ բաւականին բարւոքել :

Սակայն աղքատիկ ուսանողաց այն մասն որ լինելով մի քիչ խնամատէր ու հետեւաբար քաջ գիտնալով թէ յաշխարհի աստ ոչ ինչ կայ բախտէն աւելի անկայուն , հեղնաբար կը ժպտի զինքն սրաշարող աղքատութեան վերայ եւ խնամատիրականէն ի բանաստեղծականն անցնելով կը նշմարէ հորիզոնին վերայ , սեւ ամպոց ետեւէն , այն գեղանշոյլ աստղն որ , ամենի մրրիկներէ եւ երկիւղալի ալեկոծութիւններէ յետոյ , կը խօստանայ նմա մի երջանիկ հանգստարան :

Աղքատիկ ուսանողաց այն մասն նաեւ լաւատես է Լայպնիցի նման . չկայ մի չարիք յորմէ հետեւցնէ մի բարիք . եթէ այսօր մի հիւանդութենէ տառապի , ինքն չէ դժուր . վասն զի , վաղիւ , երբ իւր առողջութիւնն կրկին ստանայ , նորա յարգն եւս առաւել պիտի ճանաչէ եւ զայն լաւագոյն եւս վայելել պիտի ուսանի . եթէ այսօր զուրկ է մի կարեւոր գոյքէ , այդ

զրկումն կը համարի օգտակար իւր անձին . վասն զի վաղիւ երբ զայն ձեռք բերէ , աւելի հաճոյք պիտի զգայ քան մի ուրիշ որ ընդ կամենն ստացաւ :

Սակայն թէ այս լաւատեսութիւնն ի հարկէ է կամի բնութենէ , այդ մասին հաստատապէս ոչինչ կարող եմ ըսել :

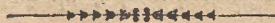
Եկեղեցիք , աղնիւ բարեկամ իմ , արձակուրդի միջոցին սոյն մասէն բազմիցս կը յաճախուին . վասն զի չպահանջելով մօրից տուրք , կը ներեն մի հոգեգմայլ երաժշտութեան հաղորդ լինել որ , ըստ իս , անհունապէս առաւելութիւն ունի ուրիշներէ , այնու զի կը ծառայէ ոչ միայն մեր լսելին փայտայելու , կամ սիրոյ , մի անիր երջանկութեան երազներովն զմեզ արբելիւ դարձնելոյ , այլ մանաւանդ մի վշտաբեկ սիրտ սիրտիելու եւ ամրապնդելու , հոգւոյն մէջ մի զօրաւոր կամք եւ հաստատուն հաւատ ներշնչելու եւ զայն աշխարհային դձուրթիւններէ բարձրացնելու :

Եկեղեցւոյ մէջ վայելեալ հաճոյից կը յաջորդեն առտնին զբօսանք , այսինքն ընթերցանութիւն մի հետաքրքրական վէպի , մի թղթակցական , գիտական եւ երբեմն գրական խորագրութիւն կամ կրկնութիւն արդէն առնուած դասերու : Եթէ այս զբաղումն ընդհատի մի մտերմի գալստեսման , կը սկսի խօսակցութիւնն որոյ նիւթերն բազմադիմի են . զոր օրինակ , այն վէպի վերայ կարծիքք կը փոխանակուին եւ երկու ընկերներ երկուստեք յայտնուած կարծեաց սխալ կամ թերի կողմերն իյայտ բերելու հետամտութեամբ , վերջապէս կը յաջողին թափանցել ճշմարտին եւ ուստի յառաջ կուգայ մի մտաւոր եւ օգտակար մարզանք :

Աւելի հրահանգիչ եւ հրապուրիչ կը դառնան խօսակցութիւնք , երբ նիւթ ունին գիտական խնդիրներ :

Ճիշդ այս աւուրց մէջ , կ'ընթեռնուի մի Գերմաներէն քերթուած , յոյժ գեղեցիկ եւ եթէ կ'ուզէք , վսեմ . վասն զի սէրն որ հրոյ պէս բռնկած էր հեղինակին սրտին մէջ , այնպէս սրտայոյզ կերպիւ խօսիլ կուտար նմա որ ազդեց իմ վերայ եւ մտածեցի , իմ կարգիս , մի հնչեակի մէջ երգել , որպէս կ'ըսեն բոնաստեղծք , մի Գերմանուհի : Պատեհութիւն ունէի որ կը ներէր ինձ մի քանի ժամերու համար թողուլ լրջութիւնն ու զբաղիլ մտային խաղերու , ցնորից հետ : Իրագործեցի զայն եւ կ'ուղարկեմ , որոյ գլխական արժանեաց մասին փափաքելով իմանալ ձեր կարծիքն , կը մատուցանեմ , աղնիւ բարեկամ իմ , իմ սիրալիր ողջոյններ եւ ամանորի շնորհաւորութիւններ :

Վ.Օ.Հ.Ե. Ս. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՈՒԼ. — Խմբագիր-Տնօրէն Մամէոս Մամուրեան . Բաժանորդագիրն է մայրաքաղաքիս համար 4 մէճիտ . Գործակալութիւն Պոլսոյ՝ Նշան Պէրպէրեան :

ԲԻՒՐԱԿՆ. — Կիսամսեայ լրագիր , գիտական , քաղաքական և ազգային . Խմբագիր-Տնօրէն Հ. Ստեփան Խ. Իւթիւնեան . Տարեկան բաժանորդագիրն է 2 1/2 մէճիտ ամսն տեղի համար :

ԸՆՏԱՆԻՔ. — Կիսամսեայ հանդէս , բարոյական ու զրական . Խմբագիր Սիմոն Գաբամանեան , Հրատարակութիւն Արամ Աշնեան :

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ ՄԱՆԿԱՆՑ. — Կիսամսեայ հանդէս պատկերազարդ . Հրատարակիչք՝ Ն. Կ. Պէրպէրեան և Ս. Տէօվլէթեան : Տարեկան բաժանորդագիրն՝ 40 Պոլսոյ և 45 դահեկան գաւառաց համար :

ՄԱՍԻՍ. — Շաբաթաթերթ ազգային և քաղաքական , հրատարակութիւն Արեւելք օրաթերթի . Տարեկան բաժանորդագիրն՝ կէս ոսկի :

ՖԷԼԷՔ. — Պատկերազարդ Թրքահայ հանդէս կիսամսեայ , զրական ու գիտական . Տէր-Խմբագիր Յովհաննէս Յ. Պալըզեան . Տարեկան բաժանորդագիրն է 4 մէճիտ

ՃԻԶԱՆ. — Շաբաթաթերթ զրական , գիտական , առեւտրական , կն. Տէր-Խմբագրապետ Տիրան Գ. Քէլէկեան . Տարեկան բաժանորդագիրն 80 և վեցամսեայն 40 դահեկան :

Երկրագունքը կը հրասարակուի ամիսն անգամ մը :

Տարեկան բաժանորդագրինքն է՝ 4. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս, գաւառաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օսար երկիրներու համար 12 Ֆրանք, քղբասարուքեան ծախսն ընկերութեանս վրայ լինելով :

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւեսիս Էֆէնսի Եօր-սամեանի գրասենեակը, 4. Պօլիս, կամուրջին զլուխը, Վալիսէ Սուլքան խան, քիւ 6, եւ կամ Արամեան Տպարան Զագմագըլլար Եօզուշու, Յակոբեան խան, քիւ 15:

Խմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանդիսիս Տնօրէն՝ Եղիս Տէմիրճիպաշեան, 4. Պոլիս Ֆին-հանըրլար Եօզուշու Արեւելեան Շուկայ (Նոր Պօնմառեկ) վերին յարկ, քիւ 52: Տնօրէնը գրասենեակը կը գտնուի՝ Զորե-տաքի եւ Շաքաթ օրերը կէս օրէն յետոյ :

Իւրախանքիւր քերթի զինն է չորս դանեկան :

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

4. Պօլիս. ջրավաճառ Պօղոս Ալաի եւ Յակոբ Ալաի խանութներն ի Պաննէ գաբու :

Առաջին տարին կը գտնուի գրասենեակն: Գինն է 4 Մէնիս:

ԳՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ.	Գաբրիէլ Էֆէնսի Էգնայան (M. Kapriel Eknayan.
		Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթըր.	»	Գ. Էֆէնսի Մոլսովանեան (Mr. K. Mol-
		dovack care of Messrs Gumushguerdan Bros-
		100 Portland St. Manchester.
Վարնա.	»	Կարապետ » Յովսափեան
Կարիս.	»	Յակոբ » Համամեան
Եօզլաս.	»	Սիմեան » Քիւրճեան
Աճիօն Գ. Հիսար.	»	Սմբատ » Գալիքեան
Արվազ.	»	Ն. » Տաղաւարեան
Մարաշ.	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Այնքապ.	»	Վահան » Քիւրճեան

Հասցէի փոփոխութեան եւ քերթերու ընդունելութեան անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեանս՝ ժամանակին իմաց տալ կը խնդրուի :